

Als de *חזן* van de *דומרה* tegen het einde van *נשמת* komt, stelt de *Shacharies-hזן* zich voor het *Ngomoed* op. Zodra de *חזן* van de *דומרה* de woorden *את קרבי* gereciteerd heeft, begint de *Shacharies-hזן* luid met *לנצח* en gaat hij zingend verder tot en met *תהלהל*. Na *ובקר* *קדושים* *תהלהל* en gaat hij zingend verder tot en met *לנצח*. Na *ישתבח* draagt de *חזן* *Half-Kaddiesh* voor op de *פסה*-melodie, waarna *ברכו* volgt op de gebruikelijke manier. Daarna reciteert de *חזן* de *openings-ברכה* *חושך*, *בורא* *חושך*, en het vers dat gezegd wordt als er *יוצרות* worden ingevoegd: *אורות*, *אורות*, *אורות* *אורות*. De verschillende onderdelen van deze *יוצרות*, d.w.z. de *יוצר*, de *אופן* en de *זולת*, zijn alle gebaseerd op citaten uit *שיר השירים*.

De *יוצר* zelf, die nu volgt, bestaat uit 3 gedeelten. De auteur van het eerste gedeelte, dat begint met de woorden *ישע מאשרים* *אור*, is *רבי שלמה בר יהודה הבבלי*.¹² De 44 strofen van dit gedeelte zijn alle vierregelig. De eerste en de derde regel van elke strofe beginnen met dezelfde letter van het *א"ב* en in totaal vormen de oneven strofen van dit gedeelte een acrostichon van een viervoudig *א"ב* (88 letters). De tweede regels van de strofen vormen een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem *ש'למה הקטן ברבי יהודה יתנה יגדל בתורה ומעשים טובים אמן* (44 letters), *Shloumou*, de Kleine, zoon van *Rabbi Jehudo*, moge hij leven en groot worden in *Touro* en goede daden, *Omein*. De vierde regel van iedere strofe van dit stuk is het begin van de opeenvolgende verzen uit *שיר השירים* van 1:1 tot en met 3:10 (44 verzen¹³). De regels van de *יוצר*, die geen citaten uit *שיר השירים* zijn, bevatten 3 woorden.

Schematisch zien de eerste 4 strofen er aldus uit:

א... ש...
 א... שיר השירים.
 א... ל...
 א... ישקני מנשיקות.
 ב... מ...
 ב... לריס שמניד.
 ב... ה...
 ב... משקני אסריד.

En zo gaat het verder.

De *חזן* zet dit eerste gedeelte in met de woorden *ישע מאשרים* *אור*, waarna de *Gemeente* de *פיוט* verder stil zegt.¹⁴ De *חזן* herhaalt de laatste strofe die begint met *תאר* *תאר*, *פנים מהפס*, zoals aangegeven in de *מחזורים*.

In het tweede en derde gedeelte van de *יוצר* gaat het begin van de nu volgende verzen uit *שיר השירים* vanaf 3:11 vooraf aan de strofen van de *פיוט*. De strofen van deze 2 gedeelten zijn alle tweeregelig, op de laatste twee strofen van het derde

¹² Rabbi Shloumou, de zoon van Jehudoh, de Babyloniër. Leefde in Italië, overleden in 990.

¹³ 17 (hfdst. 1 van *שיר השירים*)+17 (hfdst. 2)+10 (uit hfdst. 6)=44.

¹⁴ 2 regels van deze *יוצר* worden door Rashi geciteerd in zijn verklaring op *שמות* 26:15.

gedeelte na: de voorlaatste strofe van het derde gedeelte is vierregelig en de laatste strofe bevat 13 regels is. De opbouw van deze twee gedeelten is in principe gelijk, maar ze zijn door verschillende dichters geschreven. De regels van het tweede gedeelte vormen, samen met bepaalde met een punt erboven (in de handschriften) aangegeven letters, een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem: *מְרַדְכֵי הַקָּטָן יִגְדֵל וְצִלָּה בְּתוֹרָה אָמֵן וְאָמֵן סְלֵה מוֹרְדֵיכַי*, Mordechai, de Kleine, moge hij groot worden en succes hebben in Touro studie, Omein en Omein, Selo. Over deze *מרדכי* ontbreken verdere gegevens. De auteur van het derde gedeelte is weer *רבי שלמה הבבלי*. De regels van het derde gedeelte vormen, samen met bepaalde met een punt erboven (in de handschriften) aangegeven letters, een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem: *שְׁלֹמֹה הַקָּטָן יִגְדֵל בְּתוֹרָה אָמֵן וְאָמֵן לְעַד סְלֵה נִצַּח חֻזְקוֹ*, Shloumou, de Kleine, moge hij groot worden in Touro studie, Omein en Omein, voor altijd, Selo, eeuwig, moge hij sterk zijn.¹⁵ De regels van deze twee gedeelte eindigen alle met de lettergreep *-ים* en rijmen op elkaar.

Het tweede gedeelte van de *יוצר* bevat 13 (tweeregelige) strofen, waaraan het begin van de verzen uit *שיר השירים* van 3:11 tot en met 4:12 (13 verzen¹⁶) voorafgaan. De eerste 5 strofen worden in beurtzang door de *חזן* en de Gemeente voorgedragen: De *חזן* begint luid met *צְאִינָה וְרְאִינָה*, het citaat uit *שיר השירים*. De Gemeente zegt dan luid de eerste strofe *רְנַת חֲתָנַת דּוֹדִים, מְשִׁכִּיל שִׁיר וְיָדִידִים*, die daarna door de *חזן* herhaald wordt. Zo gaat dit verder met de volgende 4 strofen: De *חזן* reciteert het citaat uit *שיר השירים*, dat in het *מחזור* in de rechter kolom staat. De Gemeente antwoordt elke keer met de respectieve strofe uit de linker kolom, die daarna door de *חזן* herhaald wordt. Vanaf *שְׁנֵי שְׂדֵיךָ*, dat voorafgaat aan de zesde strofe, wordt dit gedeelte stil door de Gemeente uitgesproken. De *חזן* laat dit stuk uit met de laatste regel van de laatste strofe: *הַבְּגָדִים הַלְּבָשָׁת הַבְּגָדִים*.

Het derde gedeelte van de *יוצר* bevat 15 strofen, waaraan het begin van de verzen uit *שיר השירים* van 4:13 tot en met 5:10 voorafgaan (14 verzen¹⁷; de eerste woorden van vers 5:9, *מָה דוֹדְךָ מְדוּד*, die nog een keer in dit vers voorkomen, gaan aan 2 opeenvolgende strofen van dit gedeelte vooraf). De *חזן* zet dit derde gedeelte in met de woorden *וְהַדּוֹרִים נְאֻם, שְׁלַחֲךָ פְּרָדִס, שְׁפָר נְאֻם וְהַדּוֹרִים*, waarna de Gemeente stil verder gaat. De *חזן* laat het uit met de laatste 3 regels van de laatste strofe, *חַי, זַכְּנוּ כְּמַתְפָּאָרִים, קִיָּם לְדוֹר דּוֹרִים*, *הַמְאִיר לְאַרְצְךָ וְלְדָרְךָ*. Al naar gelang het die dag Choul dan wel *שבת* is, wordt vervolgens *הכל יודוך* dan wel *המאיר* dan wel gezegd.

De *אופן* is ook van de hand van *רבי שלמה הבבלי*. Deze *אופן* bevat 6 strofen, waaraan het begin van de nu volgende verzen uit *שיר השירים* van 5:11 tot en met 5:16 (6 verzen) voorafgaan. De eerste vier strofen bevatten 8 regels, de vijfde strofe is vierregelig en de zesde en laatste strofe is zevenregelig. De laatste 3 regels van de laatste strofe zijn in de Westeuropese *מחזור* apart gedrukt. De regels van deze *פיוט* vormen een dubbel acrostichon van het *א"ב* in omgekeerde volgorde, d.w.z. *וּגוֹי, ת, ת, ש, ש, ר, ר, וּגוֹי*, het dubbele *zgn*, en in de laatste 3 regels wordt door letters, die

¹⁵ Sommige letters van dit acrostichon worden meer dan één keer aangegeven: de *נ* en de *צ* van *נצח* 6 keer, de *ח* van *חזק* en/of *נצח* 3 keer.

¹⁶ 1 (uit hfdst. 3 van *שיר השירים*)+12 (uit hfdst. 4)=13

¹⁷ 4 (uit hfdst. 4 van *שיר השירים*)+10 (uit hfdst. 5)=14

met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven, de naam van de auteur van deze פיוט met een wens voor hem gevormd: שְׁלֹמוֹהַ תְּזַק, Shloumou, moge hij sterk zijn.¹⁸ De חזן begint de voordracht van de אופן met het citaat uit שיר השירים, de eerste woorden van 5:11, רֵאשׁוּ כְתָם פֶּן, en de eerste regel van de eerste strofe, תֵּג עֲטוּר כֶּתֶר. De Gemeente spreekt daarna stil de rest van de eerste strofe uit. Zo gaat dit ook verder, zoals aangegeven in de Nederlandse מחזורים. Alleen bij de laatste strofe reciteert de חזן uitsluitend het citaat uit שיר השירים 5:16, הִכּוּ מִמִּתְקִים, waarna de Gemeente de eerste 4 regels van deze strofe stil uitspreekt, van דַּת מְשָׁלִים עֲתִיקִים tot en met וַיִּקְרָא אֲרָקִים. De laatste 3 regels van de laatste strofe, beginnend met שְׁבַחֲוֹ לְגִיּוֹנָיו מְפִיקִים, die, zoals al opgemerkt, in onze מחזורים apart gedrukt zijn, worden nu luid door de Gemeente uitgesproken en vervolgens door de חזן herhaald.¹⁹ De dienst gaat verder met וְהַחִיּוֹת וְהַפְּאָרוֹ, zoals gebruikelijk wanneer er een אופן wordt ingevoegd.

Na שְׁמַע אֵת קוֹלֵךְ הַיָּם wordt de korte vorm van אמת ויציב gezegd, omdat er זולת wordt ingevoegd. De bijzondere על הראשונים זולת wordt in zijn geheel door de חזן voorgedragen.

De nu volgende זולת bestaat uit verschillende gedeelten. Het eerste gedeelte begint met de woorden אֶהְבֹּדָה נֶפֶשׁ לְהַדָּה en is weer van de paytan הקטן afkomstig is. Het bevat 22 strofen. Elke strofe is van 3 regels, waarbij de derde regel het begin is van de op 5:16 volgende verzen uit שיר השירים, dus van 6:1, tot en met 7:10 (22 verzen²⁰). De eerste twee regels van elke strofe zijn van 3 woorden en de derde regel, het citaat uit שיר השירים, is doorgaans ook van 3 woorden, soms van 2 of 4. De eerste regels vormen een acrostichon van het א"ב. De tweede regels vormen, samen met bepaalde letters, die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven, een acrostichon van de naam van de auteur van deze פיוט met een wens voor hem: מְרַדְכֵי הַקָּטָן יִגְדַּל בְּתוֹרָה כְּהוֹגֵן וְכַשׁוּרָה, Mordechai, de Kleine, moge hij groot worden in Touro studie, op een passende en juiste wijze.

Het tweede gedeelte van de זולת begint met de woorden וְנִאֲוָה תְּשׁוּקָתוֹ en is op (bijna) dezelfde wijze opgebouwd als het eerste gedeelte. De auteur ervan is evenwel רבי שלמה הבבלי. De eerste twee regels van alle strofen vormen samen met andere letters, die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven, een acrostichon van de naam van deze auteur met een wens voor hem: שְׁלֹמֹה בִּירְבֵי יְהוּדָה תְּזַק, Shloumou, de zoon van Rabbi Jehudo, moge hij zeer sterk en moedig in Touro studie zijn, Omein en Omein. De derde regels zijn het begin, of het geheel, van de op 7:10 volgende verzen uit שיר השירים, dus van 7:11, tot het eind, d.w.z. tot en met 8:14. Alleen in de 9^e strofe, die begint met צִיּוֹן רְשָׁפִים מְלִכֵּיהָ, komen 2 citaten uit שיר השירים voor: in de tweede regel heeft de dichter het begin van vers 8:5, שִׁימְנֵי כַחֲזָתָם עַל לִבָּהּ, opgenomen en de derde regel is het begin van vers 8:6. De dichter heeft, om onbekende reden, geen citaten van de verzen 8:8, 9 en 11 in deze פיוט opgenomen. Aan de andere kant heeft de dichter na de 14e strofe, die eindigt met בְּרַח דּוֹדֵי, het begin van het laatste vers uit שיר השירים, nog 2 strofen toegevoegd, die

¹⁸ א,ב,ג,ד van תשר"ק komen maar één keer voor.

¹⁹ שְׁבַחֲוֹ, aldus is de punctuatie in de Nederlandse (Proops en P&vA) en in de Oosteuropese מחזורים. Bij Heidenheim en Fränkel: שְׁבַחֲוֹ.

²⁰ 12 (hfdst. 6 van שיר השירים)+10 (uit hfdst. 7)=22.

Lekstraat, afkomstig uit Oost-Europa, zeiden ze wel, terwijl de כהנים neurieden. Wie deze פסוקים zegt, moet ervoor zorgen ze beëindigd te hebben, vóór de כהנים het woord, dat de חזן uitgeroepen heeft, gaan uitspreken. Evenzo werden de רבונו של עולם, na "וישמרך" en "ויחונך", en de יהי רצון op het eind, na "שלום", in Nederland oorspronkelijk niet gezegd.

Na de חזרת הש"ץ wordt meteen "heel" הלל gezegd (dus niet eerst קדיש). Alle 4 Jomtow-dagen en שבת חול המועד zingt de Gemeente de antwoorden bij הודו en אנה op de melodie van אדיר הוא.

Onmiddellijk na הלל spreekt de חזן Kaddiesh Tiskabbal uit. Daarna worden de שיר היחוד van de dag van de week, waarop de eerste dag פסח valt, en, met geopende הקודש, ארון הכבוד, שיר הכבוד, die begint met זמירות, אנהים, beurt om beurt door de חזן en de Gemeente gereciteerd, resp. gezongen. Daarna zeggen de rouwenden Kaddiesh. Nu volgen de שיר של יום en, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is, de speciale מזמור voor de eerste dag פסח, Psalm 105, הודו לה' קראו בשמו הודיעו בעמים, ²⁴ עלילותיו. Daarna zeggen de rouwenden weer Kaddiesh.

Het laajenen

Terwijl de ארון הקודש geopend wordt, zet de חזן het בנסוע in, wat door allen gezamenlijk gezongen wordt. Er worden 2 ספרי תורה uit de ארון הקודש gehaald. Als de חזן het vers לעמו ישראל zegt, moeten deze 2 ספרי תורה al in de handen zijn van resp. de חזן en degeen die met de mitswo van שני ספר vereerd is. De חזן reciteert nu, ook op שבת, 3 keer de מידות, "יג מידות", die beginnen met רחום וחנון, ²⁵ Dit stuk wordt afgesloten met het 3 keer zingen door de חזן van de posoek 'ואני תפילתי וגו' hetwelk door de Gemeente stil begeleid wordt. ²⁶ Als de חזן dit gedaan heeft, wordt de ארון הקודש gesloten.

De חזן zingt nu het vers גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו, waarna allen הגדולה, לך ה' הגדולה, beginnen te zingen. Bij de woorden רוממו ה' אלוקינו beginnen de חזן en degenen die achter hem voor de ארון הקודש staan, zich in de richting van het Almémor te begeven. Terwijl zij naar het Almémor lopen zegt ieder voor zichzelf de stukken, die beginnen met resp. אב הרחמים en על הכל. Het oproepen gaat via ויעזור ויגן.

Uit het eerste ספר wordt uit שמות ספר gelaajend van 12:21 tot het eind van dit hoofdstuk, vers 51. Dit stuk uit פר' בא spreekt over de מצוה van het קרבן פסח in Egypte en de uittocht uit Egypte. Op een weekdag worden hierbij 5 mensen opgeroepen en op 7, zoals aangegeven in de מחזורים. ²⁷ Indien er op שבת ook een אחרון wordt

²⁴ Zoals Utrecht, Elburg en Borculo.

²⁵ In de Nederlandse מחזורים is de aanhef van dit stuk op de רבון העולם: ימים נוראים en op de שלוש רגלים is het: רבונו של עולם. In de Duitse מחזורים is het altijd רבון העולם. Ik weet niet of dit verschil in de Nederlandse מחזורים ergens op gebaseerd is, of dat het een inconsistentie is. In de Oosteuropese מחזורים is de aanhef altijd: רבונו של עולם.

²⁶ 69:14 תהלים.

²⁷ De Portugezen (en, algemener, de Sefaradiem) beginnen het laajenen, als de eerste dag פסח op שבת valt, bij hfdst. 12:14 וגו' לזכרון וגו'.

In het eerste versgedeelte van de strofen worden afwisselend de maanden, beginnend met ניסן, en hun sterrenbeelden vermeld. Dit gaat zo voort tot en met de 18^e strofe, waarin het sterrenbeeld van כסלו wordt vermeld. In het eerste versgedeelte van de 19^e strofe worden de maanden שבט en טבת vermeld. In het eerste versgedeelte van de 20e strofe worden de sterrenbeelden van טבת en שבט vermeld. In het eerste versgedeelte van de 21e strofe wordt de maand אדר vermeld en in het laatste versgedeelte van deze strofe het sterrenbeeld van אדר. In het tweede versgedeelte wordt van de 3e tot en met de 16e strofe gezinspeeld op één van de 12 stammen (zowel יוסף als אפרים en מנשה worden apart vermeld, daarom 14 strofen).³¹

Elke strofe wordt zacht door de Gemeente uitgesproken tot de laatste twee regels, zoals aangegeven in de Westeuropese machzouriem. Deze laatste twee regels worden eerst luid door de Gemeente uitgesproken en daarna door de חזן herhaald. Nadat de חזן de laatste 2 regels van de laatste strofe van deze פיוט - פיוט אבי ישנה - , פיוט טל תשריש אבי ישנה - , פיוט טל תשריש אבי ישנה - , herhaald heeft, zegt hij luid de woorden אלוקיני ואלוקי אבותינו.

De פיוט die nu volgt bevat 6 vierregelige strofen, die alle beginnen en eindigen met het woord טל. De regels van deze פיוט vormen, na weglating van het woord טל, dat elke strofe opent, een acrostichon van het א"ב in omgekeerde volgorde, het zgn. תשר"ק. (de א en ב komen 2 keer voor). De חזן draagt deze פיוט in zijn geheel voor. Op het eind van elke strofe zegt de Gemeente luid het woord בטל.

Vervolgens spreekt de חזן luid de woorden אלוקיני משיב הרוח ומוריד הטל uit en wordt meteen daarna de ארון הקודש geopend. De חזן reciteert nu luid de 3 verzen:

לְבָרְכָהּ וְלֹא לְקַלְלָהּ, לְחַיִּים וְלֹא לְמוֹת, לְשֹׁבַע וְלֹא לְרוּז.

De Gemeente antwoordt op elk van deze verzen luid: **אמן**. Na het derde **אמן** van de Gemeente wordt de ארון הקודש gesloten. De חזן vervolgt de herhaling van מוסף met de woorden מכלכל חיים בחסד מחיה מתים ברחמים רבים וגו' en sluit deze ברכה op de gebruikelijke wijze af met de woorden מחיה המתים ה' ברוך אתה ה'. In de קדושה wordt אדיר en de ומפני חטאינו, ותתן לנו, אתה בחרתנו חזן ingevoegd. De חזן gaat nu verder met בחרתנו חזן ובהודש הראשון בארבעה עשר יום לחודש פסח לה' וגו' van de eerste dag: פרשת הקרבנות ובהודש הראשון בארבעה עשר יום לחודש פסח לה' וגו'. Als het tevens שבת is worden de woorden, die tussen haakjes staan voor שבת, natuurlijk gezegd. Ook wordt dan, vóór de פרשת הקרבנות, het וביום השבת gezegd en erna במלכותך. De woorden na het השבת, וביום השבת, die in sommige מחזורim voorkomen en daar tussen haakjes staan, worden niet gezegd (ook niet in de stille עמידה). De חזן vervolgt met אלוקיני ואלוקי וגו' והשב כוהנים לעבודתם ולויים לשירם en als hij de woorden מלך רחמן רחם עלינו וגו' reciteert, treden de כהנים aan om hun handen door de לויים te laten wassen. De חזן gaat verder met וְהִשְׁיֵאֵנוּ ה' אלוקיני את ברכת מועדיך וגו' en sluit al deze stukken af met ברוך אתה ה' מקדש (השבת ו-)ישראל והזמנים חזן. Als de חזן met רצה begint, betreden de

³¹ 3^e strofe: ראובן, 4^e strofe: שמעון, 5^e strofe: לוי, 6^e strofe: יהודה, 7^e strofe: יששכר, 8^e strofe: זבולון, 9^e strofe: בנימין, 10^e strofe: דן, 11^e strofe: נפתלי, 12^e strofe: גד, 13^e strofe: אשר, 14^e strofe: יוסף, 15^e strofe: מנשה, 16^e strofe: אפרים.

וּכְשֵׁנִים קְדַמְנִיּוֹת לְיָדָה עֲתִירְתָּנוּ רָצָה. Na het zingen van de Kaddish. De zanger herhaalt dit stukje en sluit het af met de woorden: וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹד וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹד. Daarna volgen de woorden: וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹד. Nadat de zanger de woorden: וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹד gezegd heeft, volgt het doechenen, zoals op p. 7 beschreven. Na het doechenen beëindigt de zanger de Kaddish met de woorden: וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹד. Ter afsluiting van de Kaddish zingt de zanger dan Kaddish Tiskabbal.

Allen zingen nu samen de Kaddish, waarna de Kaddish gezegd wordt, waarna de rouwenden Kaddish zeggen. Hiermee is de dienst beëindigd.

Mincho, de namiddagdienst

Als de eerste dag op de Kaddish valt, wordt in de Kaddish gelaaid en wel, de eerste van de Kaddish van de eerste Kaddish ná de Kaddish. In een gewoon jaar is dat de Kaddish en in een schrikkeljaar de Kaddish of de Kaddish. Vóór het "Ausheben" wordt op de Kaddish, na de Half-Kaddish na de Kaddish, het vers: וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹד.³²

De Kaddish is gelijk aan die bij de Kaddish; bij de herhaling ervan wordt, zoals gebruikelijk (met uitzondering van de Kaddish) de gewone (korte) Kaddish gezegd. Op het eind wordt op een gewone dag de Kaddish gezegd en op de Kaddish: וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹD. De Kaddish wordt niet gezegd.

Ingaande tweede avond פסח

De tweede avond is de opbouw van de dienst als de eerste avond. De auteur van de Kaddish (מעריבים) van de tweede avond is de Kaddish.³³ De Kaddish bestaan deze avond uit 5 vierregelige strofen, die op de daarvoor bestemde plaatsen worden ingevoegd: (1) לֵיל שְׁמוֹרִים אֲנִי מְרַחֵם אֹרְחֵי מִצְרַיִם וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹD, (2) לֵיל שְׁמוֹרִים אֲנִי מְרַחֵם אֹרְחֵי מִצְרַיִם וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹD, (3) לֵיל שְׁמוֹרִים אֲנִי מְרַחֵם אֹרְחֵי מִצְרַיִם וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹD, (4) לֵיל שְׁמוֹרִים אֲנִי מְרַחֵם אֹרְחֵי מִצְרַיִם וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹD, (5) לֵיל שְׁמוֹרִים אֲנִי מְרַחֵם אֹרְחֵי מִצְרַיִם וְעַל כֹּלֵם, מוֹדִים לְפָנֶיךָ ה' שְׂאוֹתָךְ לְבִדּוֹךְ בִּירְאָה נְעֻבּוֹD, die op het eind van de Kaddish wordt ingevoegd en door de vierregelige strofe (3) wordt afgesloten en een Kaddish, die op het eind van de Kaddish wordt ingevoegd.

De stukjes (1) tot en met (5) beginnen alle met de woorden לֵיל שְׁמוֹרִים en zijn, zoals al opgemerkt, vierregelig, elke regel van 5 woorden. De laatste regel is een citaat uit תנ"ך.

Met weglating van de woorden לֵיל שְׁמוֹרִים bevatten de eerste drie regels van deze stukjes een acrostichon van het א"ב.³⁴

De stukjes (1) en (2) worden uitgesproken, zoals bij de eerste avond beschreven.

³² תהלים 69:14.

³³ Vgl. noot 6.

³⁴ Dit acrostichon wordt gevormd door de eerste letters van de eerste 3 regels in deze stukjes, aangevuld door letters in deze regels die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven.

Indien de eerste dag פסח op שבת valt, roept de שמש, onmiddellijk voor de עמידה van de tweede avond, het woord ותודיענו uit.

De tweede dag פסח kan niet op שבת vallen, zodat er deze avond geen toevoegingen i.v.m. שבת zijn. Na de עמידה volgt meteen Kaddish Tiskabbal, waarna het tellen plaats heeft. Dit gaat בצבור aldus: De הזן zegt eerst luid én de ברכה én het tellingsformulier, die daarna luid door de Gemeente herhaald worden. Wat erna komt, יהי רצון וגו', הרחמן (הוא) יחזיר (לנו) עבודת בית המקדש למקומה, eventueel Psalm 67: שיר, wordt stil gezegd. Ook de tweede avond פסח wordt er in sjoel geen קידוש gemaakt en ook geen יגדל gezongen. Daarom volgen na het tellen עומר en de Kaddish voor de rouwenden, waarmee de dienst beëindigd is.

De ochtenddienst op de tweede dag פסח

De Shacharies-הזן begint weer luid met לנצה. De יוצרות van de tweede dag פסח zijn alle van de hand van קלונימוס³⁸.

De יוצר bestaat dit keer uit 2 gedeelten, die dezelfde opbouw hebben als de corresponderende gedeelten van de eerste dag. De regels van de יוצר, die geen citaten uit שיר השירים zijn, bevatten 3 woorden. Het eerste gedeelte, dat begint met de woorden אָפִיק רָגֵן וְשִׁירִים, bevat weer 44 vierregelige strofen. De eerste en de derde regel van elke strofe beginnen met dezelfde letter van het א"ב en in totaal vormen de oneven strofen van dit gedeelte een acrostichon van een viervoudig א"ב (88 letters). De vierde regel van iedere strofe van dit stuk is het begin van de opeenvolgende verzen uit שיר השירים van 1:1 tot en met 3:10 (44 verzen³⁹). Het tweede gedeelte bestaat uit 12 regels, waaraan het begin van de nu volgende verzen uit שיר השירים, vanaf 3:11 tot en met 4:11, vooraf gaat en een afsluitende tweeregelige strofe. Alle 14 regels van dit gedeelte eindigen met de lettergreep לָל- en rijmen op elkaar. De 12 regels waaraan een citaat uit שיר השירים voorafgaat bevatten het acrostichon מְשֻׁלֹם הַזֶּזֶק, Meshulom, de zoon van Rabbi Klounimous, moge hij sterk zijn. Dit acrostichon wordt gevormd door de eerste letters van de eerste 8 regels, met weglating van het citaat uit שיר השירים, en daarna door de eerste letters van alle woorden van de 9^e tot en met de 12^e regel, wederom met weglating van het citaat uit שיר השירים, op het laatste woord van de 12^e regel na.

De הזן zet de יוצר in met de woorden אָפִיק רָגֵן וְשִׁירִים, waarna de Gemeente stil verder gaat.⁴⁰ De הזן herhaalt de laatste strofe die begint met אָהָה וְכֶסֶף, zoals aangegeven in de מחזוריים. De eerste 5 regels van het tweede gedeelte worden weer in beurtzang door de הזן en de Gemeente uitgevoerd: de הזן reciteert de woorden die in de rechter kolom staan, het citaat uit שיר השירים, beginnend met וְרָאִינָה וְרָאִינָה, en de Gemeente antwoordt met de regel uit de linker kolom, die daarna door de הזן herhaald

³⁸ Rabbi Meshulom de zoon van Klounimous (Lucca, Italië, ong. 950 - Mainz, Duitsland, ong. 1020) was een leerling van רבי שלמה הבבלי en een zoon van de paytan Rabbi Klounimous uit Lucca. Veel פיוטים van משולם ר' en zijn vader zijn opgenomen in de dienst op יום כפורים, vgl. Shacharies Jourm Kippoer, noten 2 en 4.

³⁹ Vgl. noot 13.

⁴⁰ De woorden מְשֻׁלֹם הַזֶּזֶק uit deze יוצר worden door Rashi geciteerd in zijn verklaring op בבא מציעא ס"ט ע"ב ד"ה מפריו על שדהו.

wordt. De Gemeente gaat daarna stil verder met 'שְׁנֵי שְׁדִיךְ וּגו'. De Hazon laat dit gedeelte uit vanaf 'לְרוֹמֵם לְגִדּוֹל וּמְהַלֵּל'. De Gemeente gaat daarna verder met 'הַמְאִיר לְאֶרֶץ'.

De Hazon bevat 6 vierregelige strofen.⁴¹ Elke regel (en niet alleen de strofen, zoals op de eerste dag) begint met een citaat uit 'שִׁיר הַשִּׁירִים', het begin van de verzen 4:12 tot en met 6:3, in totaal 24 verzen.⁴² Met weglating van de citaten uit 'שִׁיר הַשִּׁירִים' vormen de regels van deze Hazon een acrostichon van het 'א"ב' (de 'ש' en 'ת' komen 2 keer voor). In de Nederlandse Hazon is de Hazon afgedrukt alsof hij 4 strofen heeft. Bij de eerste drie daarvan wordt de eerste regel door de Hazon voorgedragen en het vervolg stil door de Gemeente gezegd. Zo zet de Hazon de Hazon in met de regel 'גַּן נְעוּל - אֵנָה שׁוֹכֵן תְּרִישִׁישִׁים', waarna de Gemeente stil verder gaat tot en met 'פְּשֻׁטָּי חֲלִיתִי בְּכַרְעֵי לְתַרְזִים' (eigenlijk het einde van de tweede strofe). Daarna zegt de Hazon de regel 'דוּדֵי טַפְסָנִי תַבְּנִית מְרַכְּבוּ', waarna de Gemeente stil verder gaat tot en met 'מָה דוּדָךְ - נָמוּ אֶלְתִּי קִשְׁבוֹת' (in feite de tweede regel van de vierde strofe). Daarna zegt de Hazon de regel 'דוּדֵי סֶלְסוּלוֹ בְּרַבִּי רַבְבוֹת', waarna de Gemeente stil verder gaat tot en met 'שׁוֹקִיו רָמוּ לְהַדוּף גְּאוּנִים' (het einde van de vijfde strofe). Vervolgens zegt de Hazon luid 'הַכּוֹ מִמְתְּקִים - שַׁעֲשׂוּעַ מְדַרְשׁ וְחֻקִּים', waarna de Gemeente stil de rest van de laatste strofe uitspreekt, wat daarna in zijn geheel door de Hazon herhaald wordt.

Na 'קְרִיאַת שְׁמַע' wordt de korte vorm van 'אִמַּת וִיצִיב' gezegd, omdat er 'זוּלַת' wordt ingevoegd. De bijzondere 'עַל הַרְאִשׁוֹנִים' vóór 'זוּלַת' wordt weer in zijn geheel door de Hazon voorgedragen.

De 'זוּלַת' bestaat uit 22 drieregelige strofen en een vierregelige slotstrofe. De eerste regels van de drieregelige strofen vormen een acrostichon van het 'א"ב' en de tweede regels van deze strofen bevatten een acrostichon van de naam van de auteur van deze Hazon met een wens voor hem: 'מִשְׁלֹם בִּירְבִי קְלוּנִימוֹס חֲזַק', Meshulom, de zoon van Rabbi Klounimous, moge hij sterk zijn. De derde regels van deze strofen zijn het begin van de verzen uit 'שִׁיר הַשִּׁירִים' van 6:12 tot en met 8:7 (22 verzen⁴³). De eerste twee regels van de drieregelige strofen zijn van 3 woorden en de derde regel, het citaat uit 'שִׁיר הַשִּׁירִים', is doorgaans ook van 3 woorden, soms van 2 of 4. De Hazon zet de 'זוּלַת' in met de woorden 'אֹדָךְ כִּי עֲנִיתָנִי', waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste drieregelige strofe, die begint met 'תּוֹקֶף עֲזוֹ אֶהְבֵּים', wordt in zijn geheel door de Hazon herhaald, waarna deze de slotstrofe, die begint met 'מִיָּם רַבִּים תִּלְלַת עֲרַמוֹת', reciteert.

Zoals al vermeld, de strofen in de 'זוּלַת' eindigen met het begin van de verzen 6:12 tot en met 8:7 uit 'שִׁיר הַשִּׁירִים'. Om onbekende reden heeft de dichter 'מְשׁוּלֵם' geen citaten van de verzen 6:4-6:11 en van de laatste 7 verzen van 'שִׁיר הַשִּׁירִים' in de 'זוּלַת' opgenomen.

De 'גְּאוּלָּה' bestaat uit 4 zesregelige strofen. Alle eerste regels beginnen met de woorden 'אֵל דוּדֵי אֵל', alle tweede regels met het woord 'וְאֵם' en alle derde regels met het woord 'אֵנָה'. De eerste regels vormen, na weglating van de woorden 'אֵל דוּדֵי אֵל', een acrostichon van de naam van de auteur 'מִשְׁלֹם'. De 'גְּאוּלָּה' wordt, als op de eerste dag, in zijn geheel door de Hazon voorgedragen.

⁴¹ Vgl. 'מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם', p. 90.

⁴² 5 (uit hfdst. 4 van 'שִׁיר הַשִּׁירִים')+16 (hfdst. 5)+3 (uit hfdst. 6)=24.

⁴³ 1(uit hfdst. 6 van 'שִׁיר הַשִּׁירִים')+14 (hfdst. 7)+7 (uit hfdst. 8)=22.

De tweede dag worden er, zoals gebruikelijk op Jomtow, in de הזרת הש"ץ wel פיוטים, die קרובות genoemd worden, ingevoegd. De הזרת begint de herhaling van de עמידה en na de woorden ומגן ומושיע ומגן reciteert hij het vers dat begint met מסוד חכמים ונבונים. Een dergelijke formule gaat altijd vooraf aan het invoegen van פיוטים: Aangezien het halachisch omstreden is, of er in de הזרת הש"ץ mogen worden ingelast, verklaren wij dat we ons beroepen op grote Geleerden van weleer, die het toestaan. Het vervolg in מסוד חכמים ונבונים is op de שלוש רגלים anders dan op de ימים נוראים. Op de שלוש רגלים zegt men **אפתחה פי בשיר ורננים, להודות ולהלל וגו'**.

De קרובות van de tweede dag פסח zijn afkomstig van רבי אלעזר הקליר.⁴⁴ De eerste 3 פיוטים, die nu volgen, tot het vers ה' לעולם וגו' ימלך, vormen één geheel. Ze bevatten een acrostichon van het א"ב en worden, op grond van de plaats waar ze ingevoegd worden, resp. מְשַׁלֵּשׁ en מְחַזֵּק, מְגַן genoemd.

De פיוט, die wordt ingevoegd in de eerste ברכה van de עמידה, die eindigt met ברוך עמדת אברהם, wordt מְגַן genoemd. De מְגַן van de tweede dag פסח bestaat uit 3 strofen, elke strofe van 4 regels, die een acrostichon van de letters van א tot en met ל vormen, en een slotstrofe met 4 korte regels. Deze slotstrofe is in onze מחזורים apart gedrukt.⁴⁵ De הזרת zet de מְגַן in met de woorden: אֲסִירִים אֲשֶׁר בַּפֶּשֶׁר שְׁעֵשֶׁת, waarna de Gemeente stil verder gaat tot het eind van dit stuk, zoals het in onze מחזורים afgedrukt is, dus tot en met de woorden עֶרְךָ עֲנֵן שׁוֹר. De הזרת herhaalt dan de laatste 2 regels van dit stuk: כְּנֹנֶת בְּכֹן חָג בְּעִבּוֹתוֹת קָשׁוֹר, לְהַגִּיט בּוֹ בְּקֶץ עֶרְךָ עֲנֵן שׁוֹר. Vervolgens zegt de Gemeente luid de eerste twee regels van de laatste strofe van deze פיוט: אֶהְבִּיךָ אוֹהֶבְךָ: פִּיּוֹט מְחַזֵּק, אַתָּה ה' מְגַן אֲבִרָה, waarna de הזרת de laatste 2 regels ervan reciteert: מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, בְּעֵדֶם: בְּרוּךְ אַתָּה ה' מְגַן אֲבִרָה en de ברכה afsluit met de woorden מְגַן אֲבִרָה.

De הזרת zet dan de הזרת הש"ץ voort en nadat hij de woorden מתים מתים gereciteerd heeft, komt een פיוט, die מְחַזֵּק wordt genoemd.⁴⁶ De מְחַזֵּק heeft dezelfde opbouw als de מְגַן en zet het acrostichon voort met de letters van מ tot en met צ, waarbij elk van die letters nu tweemaal, aan het begin van op elkaar volgende regels, voorkomt.

De הזרת zet de מְחַזֵּק in met de woorden מָה אֵילֵינוּ פְּלִאֵי גִסִּיךָ, waarna de Gemeente stil verder gaat tot het eind van dit stuk, zoals het in onze מחזורים afgedrukt is, dus tot en met de woorden בְּיּוֹם אֶחָד בַּל תִּשְׁחָטוּ.⁴⁷ De הזרת herhaalt dan de laatste 2 regels van dit stuk: צֵאן לְפָסַח מִשְׁכְּנוֹ וְשַׁחֲטוּ, צִדְקוֹ אוֹתוֹ וְאֵת בְּנוֹ בְּיוֹם אֶחָד בַּל תִּשְׁחָטוּ. Vervolgens zegt de Gemeente luid de eerste twee regels van de laatste strofe van deze פיוט: מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, waarna de הזרת de laatste 2 regels ervan reciteert: מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, מְחַזֵּק וְגִבּוֹן, waarna de ברכה afsluit met de woorden מְחַזֵּק וְגִבּוֹן.

⁴⁴ Vgl. noot 29.

⁴⁵ Aanvankelijk werden na het eerste gedeelte van de מְגַן verschillende פסוקים uit תנ"ך ingevoegd. Al in vroege tijden (eind van de Middeleeuwen) werden deze פסוקים niet meer door de Gemeente uitgesproken en ook niet meer in de מחזורים afgedrukt. Daarna kwam het deze verzen afsluitend stukje, dat wel bewaard gebleven is. Dit verklaart waarom dit stukje apart gedrukt is en in veel gevallen, zoals hier, ook geen verband heeft met het acrostichon van het eerste gedeelte. Ditzelfde verschijnsel zien we ook bij andere delen van de קרובות.

⁴⁶ Deze ברכה eindigt met de woorden מְחַזֵּק וְגִבּוֹן.

⁴⁷ Deze מְחַזֵּק wordt door de התוספות בעלי התוספות vermeld in הקב"ה רחמים של רבי אלעזר הקליר en door hen inderdaad toegeschreven aan רבי אלעזר הקליר.

De **פיוט**, die nu volgt, wordt **משלש** genoemd (van het woord **שלוש**, **drie**).⁴⁸ Deze **פיוט** bestaat uit 4 vierregelige strofen. De regels van elke strofe beginnen steeds met dezelfde letter, van **ק** tot en met **ת**. Zo wordt het acrostichon van het **א"ב** voltooid (elk van de letters van **ק** tot en met **ת** komt dus 4 keer voor). De **חזן** zet de **משלש** in met de woorden **קמיי קהלך, קצצת בחילך**, waarna de Gemeente stil verder gaat. De **חזן** herhaalt de laatste twee regels van de laatste strofe: **תפסוח עלינו כצפריים עפות, תחזק ידים רפות**.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden **ה' ימלוך** als het daarop volgende vers beginnend met **קדוש**.^{49,50} Daarna herhaalt de **חזן** deze verzen. De Gemeente gaat daarna stil verder met de **פיוט** (no. 4), die begint met **ערב אשר עלה את עם הסבבת**. De regels van deze **פיוט** zijn van variërende lengte en eindigen allemaal met dezelfde lettergreep **ת**— en rijmen op elkaar. De laatste regel van deze **פיוט** wordt door de **חזן** gereciteerd. Daarna zegt de **חזן** luid het vers **הי וקנים נורא ומרום וקדוש**, dat ook luid door de Gemeente herhaald wordt. De Gemeente gaat daarna stil verder met de **פיוט** (no. 5), die begint met **אז על כל**. Deze **פיוט** bevat 7 vierregelige strofen. De oneven regels vormen het acrostichon van de naam van de auteur **קליר בירבי קליר**. De **חזן** laat deze **פיוט** uit vanaf **א-ל נא לעולם** en draagt vervolgens het stukje, dat begint met **רצוי שלשת אלה יגישו עדי** en eindigt met **תוערץ תפאלות תפאלות**.⁵¹ Daarna zegt de **חזן** luid de woorden **ובכן ואמרתם זבח פסח** en begint de beurtzang, waarbij de **חזן** de regels uit de rechter kolom reciteert en de Gemeente daarop antwoordt met **בפסח**.⁵² Deze **פיוט** (no. 6) bevat 6 drieregelige strofen en tenslotte een vierregelige strofe. De regels van deze **פיוט** vormen een acrostichon van het **א"ב**.⁵³ Na elke strofe herhaalt de **חזן** het refrein **זבח פסח**. Nadat de **חזן** dit de laatste keer gedaan heeft, zegt hij luid **והוא ישראלי ומושיעד**. Dan volgt de **סילוק** (in de Lekstraat werd deze nog wel gezegd), die begint met **בפעש מכות פתרוסים הפרכת**. De strofen en de regels van de **סילוק** zijn van variërende lengte en er is ook geen vast rijmschema of acrostichon. De Gemeente begint stil met de **סילוק**. Het derde gedeelte van deze **סילוק** bestaat uit elf tweeregelige strofen, wier eerste regel begint met het woord **הם** en tweede regel met het woord **לכן**. In sommige plaatsen wordt dit gedeelte, om beurten, door de **חזן** en de Gemeente voorgedragen: De **חזן** zegt de eerste regel van de strofe, die begint met **הם**, en de Gemeente antwoordt met de tweede regel, die begint met **לכן**. De Gemeente gaat daarna weer stil verder. In sommige plaatsen wordt de **סילוק** niet door de **חזן** uitgelaten, doch begint deze hardop met **על יד נביאך וקרא**. In andere plaatsen begint de **חזן** hardop bij **אלים בשם אלים, אלוקים בשם**. In andere plaatsen begint de **חזן** hardop bij **אלים בשם אלים, אלוקים בשם**.⁵³ Dan gaat de **חזן** luid verder met **על יד נביאך וגו'**, waarna de **שחרית** van **קדושה** volgt. Het vervolg van de dienst is als op de eerste dag. In de plaatsen waar het gebruikelijk is om na de **שיר של יום** een speciale **מזמור** voor **Jomtow**

⁴⁸ Deze **פיוט** wordt ingevoegd in de **derde** van de **ברכה** van de **עמידה**, waarin de **קדושה** wordt uitgesproken met het **drie**voudige **קדוש**.

⁴⁹ 146:10 תהלים: ימלוך ה'.

⁵⁰ (א-ל נא) Ibid. 22:4 (zonder de worden **קדוש**).

⁵¹ Vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §228.

⁵² Deze **פיוט** wordt ook in de **הגדה** op de tweede Seideravond gezegd, i.p.v. het lied **בחצי הלילה** van de eerste avond.

⁵³ $6 \times 3 + 4 = 22$.

te zeggen, wordt op de tweede dag פסח Psalm 136, כי לעולם חסדו, הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו, uitgesproken.⁵⁴

פסח **Het laajenen op de tweede dag**

Uit het eerste ספר wordt uit ויקרא ספר gelaajend van 22:26 tot en met 23:44. Deze afdeling uit פ' אמור spreekt over de Feestdagen van het Joodse jaar. Bovendien worden de plicht tot het brengen van de עומר in het בית המקדש, dat op deze dag plaatsvond, en de מצוה van ספירת העומר, die deze dag begint, erin vermeld. Deze afdeling wordt ook op de eerste en tweede dag סוכות gelaajend. Hierbij worden 5 mensen opgeroepen, zoals aangegeven in de מחזורים. Uit het tweede ספר wordt hetzelfde gelaajend als de eerste dag, het stukje uit פינחס, dat het Moesof-offer van פסח beschrijft: במדבר 28:16-25. De הפטרה van de tweede dag komt uit ב' מלכים van 23:1 tot en met vers 9 en daarna de verzen van 21 tot en met 25 uit dat hoofdstuk. Daarin wordt verteld hoe in de dagen van Koning Joshiejahoe, na jaren van afgodendienst onder het koningschap van diens vader (korte periode) en grootvader Menashe (heeft lang geregeerd), het Pesach offer weer op de voorgeschreven wijze gebracht werd.

De stille עמידה van מוסף is op de tweede dag gelijk aan die van de eerste dag en dit keer zijn in de חזרת הש"ץ geen toevoegingen.

De **מנחה - dienst** is als op de eerste dag, wanneer deze niet op שבת valt. Als het vrijdag is volgt nu de orde van שבת קבלת שבת.

De avonddienst uitgaande Jomtow

Als de tweede dag פסח op vrijdag valt, volgt nu de avonddienst van ingaande שבת. Het עומר-tellen vindt plaats direkt na de קידוש, als het al nacht is. במה מדליקין wordt in Nederland, als in de meeste plaatsen, deze avond niet gezegd.

In alle andere gevallen volgt de מעריב-dienst van חול. In de עשרה שמונה worden חונקתנו ואתה ויבוא ויגלה ויבוא ויגלה ingevoegd. Na de עמידה wordt Kaddish Tiskabbal gezegd, waarna het עומר-tellen plaats vindt. Daarna de הבדלה met alleen een beker wijn, עלינו en Kaddish voor de rouwenden.⁵⁵

חול המועד (חזה"מ) **Choul Hamoungeid, de Tussendagen,**

De ברכות over de תפלין worden door de חזן niet hardop gezegd. De Gemeente legt de תפלין af na de קדושה van שחרית, in elk geval voor הלל. De חזן legt ze op פסח af ná het lezen uit het eerste ספר, voor het lezen van והקרבתם (vgl. p. 19).

Ps. 100, מזמור לתודה, wordt niet gezegd.

Vanaf de eerste dag חזה"מ tot het eind van פסח wordt הלל בדילוגין, "half" הלל, gezegd, d.w.z. het derde couplet, לא לנו, Ps. 115:1-11, en het vijfde couplet, כי אהבתי, Ps. 116:1-11, worden overgeslagen. Dit in tegenstelling tot סוכות, waarop elke dag heel הלל wordt gezegd. Hier worden verschillende verklaringen voor gegeven. De

⁵⁴ Zoals Utrecht, Elburg en Borculo.

⁵⁵ Het kan niet ook uitgaande שבת zijn, want de tweede dag פסח kan niet op שבת vallen.

meest bekende verklaring is gebaseerd op wat in de Midrash voorkomt. De Engelen zouden op de 7^e dag פסח een lied willen gaan zingen. Daarop zei Hashem tot hen: מַעֲשֵׂה? נְדִי טוֹבְעֵינִ בַּיָּם וְאַתֶּם אוֹמְרִים שִׁירָה? גְּדִי טוֹבְעֵינִ בַּיָּם וְאַתֶּם אוֹמְרִים שִׁירָה? Mijne schepselen verdrinken in de zee en jullie willen voor Mij een lied aanheffen? Daarom zeggen wij maar een gedeelte van הלל. Eén van de verklaarders op de שולחן ערוך redeneert nu aldus:⁵⁶ Als we op de 7e dag geen heel הלל zeggen, dan zeggen we zeker geen heel הלל op de minder heilige dagen van חוה"מ.⁵⁷

De speciale מזמורים, in de plaatsen waar dat gebruikelijk is, zijn voor de 4 dagen חוה"מ, als volgt:

De 3e dag פסח Ps. 78: משכיל לאספ האזינה עמי תורתִי

De 4^e dag פסח Ps. 106: הללו-יה, הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו

De 5^e dag פסח Ps. 107: הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו. יאמרו גאוּלי ה' וגו'

De 6^e dag פסח Ps. 135: הללו-יה, הללו את שם ה', הללו עבדי ה'

Op חוה"מ wordt uit 2 ספרי תורה gelaaid. Bij het eerste ספר worden 3 personen opgeroepen. Na de na-ברכה van de 3^e "opgeroepene", volgt הגבהה, dan het "יעמוד" voor de 4^e "opgeroepene" en daarna de מי שבירך voor de 3^e "opgeroepene". Na de na-ברכה van de 4^e "opgeroepene", zegt de חזן Half-Kaddish, staande voor het tweede ספר, zonder dat het eerste ספר op de שולחן gelegd wordt.

Ten aanzien van het laajenen uit het eerste ספר, onderscheiden we 2 gevallen:

1. De eerste dag פסח valt op dinsdag (gebeurt in 31.87% van de jaren), שבת (frequentie: 28.04%) of zondag (frequentie: 11.51%):

Op de eerste dag חוה"מ wordt dan gelezen כדש לי כל בכור (שמות 13:1-16).

Op de tweede dag חוה"מ wordt gelezen אם כסף תלוּה את עמי (שמות 22:24-23:19).

Op de derde dag חוה"מ wordt gelezen פְּסָל לך שני לוחות אבנים (שמות 34:1-26) en als het die dag שבת is en er tenminste 7 personen moeten worden opgeroepen, begint men eerder bij ראה אתה אומר אלי (שמות 33:12). Dit laatste is het geval als de eerste dag פסח op dinsdag valt.

Op de vierde dag חוה"מ wordt het stuk uit בהעלותך gelezen dat o.a. over שני פסח spreekt: 9:1-14 במדבר.

2. De eerste dag פסח valt op donderdag (gebeurt in 28.58% van de jaren): De eerste dag חוה"מ valt dan op שבת en dan wordt het "verlengde" שני לוחות אבנים פְּסָל לך שני לוחות אבנים gelezen, שמות 33:12-34:26. De eerste 2 stukken van geval 1 schuiven dan één dag op:

Op de tweede dag חוה"מ wordt gelezen: כדש לי כל בכור (שמות 13:1-16).

Op de derde dag חוה"מ wordt gelezen אם כסף תלוּה את עמי (שמות 22:24-23:19).

Op de vierde dag חוה"מ wordt hetzelfde als in geval 1 gelezen.

De indeling van al deze פרשיות is, zoals tegenwoordig algemeen in de סידורים en מחזורים wordt aangegeven.⁵⁸

⁵⁶ שולחן ערוך או"ח סי' ת"צ ט"ז ס"ק ג'.

⁵⁷ In de oudere wordt een meer formeel-technische verklaring gegeven: op שבת wordt op elke dag een ander Moesof-offer gebracht, terwijl op פסח op alle dagen hetzelfde Moesof-offer als op de eerste dag wordt gebracht (vgl. במדבר 28:19,24 [betreffende פסח] en 29:13,17,20,23,26,29 en 32 [betreffende סוכות]). Daarom is iedere dag van שבת eigenlijk een nieuwe, op zichzelf staande feestdag (ע"ב ע"ב).

⁵⁸ In de oudere, zoals Proops en P&vA, komt het laajenen van חוה"מ, behalve שבת חוה"מ, niet voor. Het is te vinden in de סידורים van Wagenaar en Vredenburg.

Uit het tweede ספר wordt het stukje uit פינחס gelaajend, dat het Moesof-offer van פסח beschrijft en begint met het woord והקרבתם: במדבר 28:19-25 (dus als op de eerste twee Jomtow-dagen met weglating van de eerste 3 פסוקים, die niet meer van toepassing zijn).

Na het laajenen wordt מוסף gezegd. In de פרשת הקרבנות begint men, zoals bij het laajenen uit het tweede ספר, bij de woorden 'עולה לה'. In de herhaling van מוסף wordt de gewone, korte קדושה gezegd, ingeleid door נקדש.

שבת חוה"מ, Choul Hamoungeid, שבת

Alleen als de eerste dag פסח op dinsdag of donderdag valt, is er een שבת חוה"מ (dus in 60.45% van de jaren, zie hierboven). Alle תפילות van een gewone vrijdagavond worden nu ook gezegd, behalve מדליקין ובמה. In alle עמידות wordt יעלה ויבוא ingevoegd. Het Eומר-tellen vindt plaats direkt na de קידוש, natuurlijk als het al nacht is. Anders doet men het Eומר-tellen thuis, evenals het nogmaals lezen van de eerste twee delen van קריאת שמע, ná nacht.

שבת חול המועד, De ochtenddienst op

Het begin van de dienst is als op een gewone שבת en de Shacharies-חזן begint bij שוכן עד. Na worden er יוצרות ingevoegd. Deze יוצרות zijn ook weer gebaseerd op citaten van het begin van de verzen uit שיר השירים en in dezelfde stijl geschreven als die van de eerste twee dagen. Ze worden dan ook op dezelfde manier voorgedragen. De auteur van deze פיוטים is יצחק בר שמעון בר יצחק.⁵⁹

De יוצר bestaat, als op de tweede dag פסח, uit twee gedeelten. De regels van de יוצר, die geen citaten uit שיר השירים zijn, bevatten vrijwel alle 3 woorden. Het eerste gedeelte, dat begint met de woorden אַהוּבִיךָ אַהֲבוּךָ מִיִּשְׂרָאֵל, bevat 44 vierregelige strofen. De eerste en de derde regel van elke strofe beginnen met dezelfde letter van het א"ב en in totaal vormen de oneven strofen van de יוצר een acrostichon van een viervoudig א"ב (88 letters). De tweede regels van de strofen vormen een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem: שְׁמֵעוֹן בֶּר יִצְחָק יִגְדֵל בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת (44 letters), Shim-ngoun, de zoon van Jitschok, moge hij groot worden in Touro, Mitswous en goede daden, Omein, Selo. De vierde regel van iedere strofe van dit stuk is het begin van de opeenvolgende verzen uit שיר השירים van 1:1 tot en met 3:10 (44 verzen).⁶⁰ De חזן zet de יוצר in met de woorden אַהֲבוּךָ אַהֲבוּךָ מִיִּשְׂרָאֵל, waarna de Gemeente stil verder gaat. De חזן reciteert de laatste strofe van dit stuk, die begint met הוֹשִׁיעָה נַתְּנוּהָ בְּחֹשֶׁף, zoals aangegeven in de מחזורים.

Het tweede gedeelte van de יוצר bestaat uit 28 regels. Aan de eerste 25 gaat het begin van de nu volgende verzen uit שיר השירים vooraf, vanaf 3:11 tot en met 5:8 (25 verzen), en aan de laatste 3 regels gaat het begin van 5:9 aldaar vooraf.⁶¹ Alle 28 regels van dit gedeelte eindigen met תָּ- en rijmen op elkaar. De eerste 25 regels van dit gedeelte vormen het acrostichon שְׁמֵעוֹן בֶּר יִצְחָק חֲזַק בְּתוֹרָה אֲמֵן סְלָה (25 letters), Shim-

⁵⁹ Rabbi Shim-ngoun, de zoon van Rabbi Jitschok, bijgenaamd הגדול שמעון הגדול, Rabbi Shimngoun de Grote. Leefde van ong. 950-1020 in Mainz.

⁶⁰ Vgl. noot 13.

⁶¹ 1(uit hfdst. 3 van שיר השירים)+16 (hfdst. 4)+8 (uit hfdst. 5)=25.

ngoun, de zoon van Jitschok, moge hij sterk worden in Touro, Omein, Selo. Bij dit tweede gedeelte worden de eerste 5 regels weer in beurtzang door de חזן en de Gemeente uitgevoerd: de חזן reciteert de woorden die in de rechter kolom staan, het citaat uit השירים שיר, beginnend met צָאִינָה וְרָאִינָה, en de Gemeente antwoordt met de regel uit de linker kolom, die daarna door de חזן herhaald wordt. De Gemeente gaat daarna stil verder met שְׁנֵי שְׁדִיךְ וגו'. De חזן laat dit gedeelte uit vanaf מָה דוֹדֵךְ met de laatste 3 regels, zoals aangegeven in de מחזורים. De dienst gaat daarna verder met הכל יודוך.

De אופן bestaat uit 9 vierregelige strofen, waaraan het begin van de volgende verzen uit שיר השירים שיר voorafgaan. In de laatste strofe gaat ook aan de derde regel het begin van een vers uit שיר השירים שיר vooraf. In totaal heeft deze פיוט dus 36 regels. Elke regel in deze אופן is van 3 woorden. In deze פיוט komen het begin van de verzen 5:10 tot en met 6:3 uit שיר השירים שיר voor (10 verzen).⁶² De oneven regels (18) vormen het acrostichon אָבוּנָא בְּרַיְצָחָק בְּרַיְצָחָק בְּרַיְצָחָק (18 letters), Shim-ngoun, de zoon van Jitschok, de zoon van Awuno, en de even regels (met weglating van de 26^e regel) vormen het acrostichon וְזָכַרְנוּ לְחַיֵּי עַד אָמֵן (17 letters), de Kleine, moge een eeuwig leven hem deelachtig worden, Omein. De אופן wordt niet, zoals gebruikelijk, in zijn geheel door de חזן voorgedragen, doch allen maar ingezet met de woordenלמַפְעֵל בְּכָל שְׁלִיט בְּדוּדֵי - שְׁלִיט בְּכָל מַפְעֵל. De חזן draagt de voorlaatste strofe in zijn geheel voor, van אָנָה tot בְּשִׁלְשָׁמוֹ. De Gemeente zegt dan de slotstrofe, die begint met דוּדֵי, die daarna in zijn geheel door de חזן herhaald wordt. De dienst gaat verder met והחיות ישוררו וכרובים יפארו.

Na קריאת שמע wordt de korte vorm van אמת ויציב gezegd, zoals gebruikelijk als er זולת wordt ingevoegd. De bijzondere הראשונים על הַסֹּרֶךְ de זולת wordt niet door de חזן voorgedragen.

De זולת bestaat uit 2 gedeelten. Het eerste gedeelte, dat begint met de woordenהַרְאִיתִנִּי אֵלָה וְכָאֵלָה, bevat 22 drieregelige strofen. De eerste twee regels van elke strofe zijn van 3 woorden en de laatste regel is het vervolg van het begin van verzen uit שיר השירים שיר, van 6:12 tot en met 8:6 (21 verzen).⁶³ De laatste strofe bevat geen citaat uit שיר השירים שיר. De eerste regels vormen een acrostichon van het א"ב. De tweede regels van de strofen vormen een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem: וְאָמֵן אָמֵן (23 letters: de י van ברבי-dient ook als de י van יצחק), Shim-ngoun, de zoon van Jitschok, moge hij sterk en moedig zijn, Omein.

Het tweede gedeelte, dat begint met de woorden מִיָּם רַבִּים, bestaat uit 12 regels, die alle eindigen op הָ- en dus op elkaar rijmen. Aan de eerste 8 regels gaat het begin van de verzen 8:7 tot en met 8:14, het laatste vers van het boek שיר השירים שיר, vooraf. Aan de 9e regel gaat het tweede woord uit vers 8:14 en aan de 10e regel gaan de volgende twee woorden uit dit vers vooraf. De 10e, 11e en 12e regel vormen één geheel. De eerste 11 regels, zonder het citaat uit שיר השירים שיר, vormen een acrostichon

⁶² 7 (uit hfdst. 5 van שיר השירים שיר)+3 (uit hfdst. 6)=10.

⁶³ 1 (uit hfdst.6 van שיר השירים שיר)+14 (hfdst. 7)+6 (uit hfdst. 8)=21.

dag במדבר, dat begint met והקרבתם en het Moesof-offer van פסח beschrijft: 28:19-25. Als הפטרה wordt gelezen יחזקאל 36:37-37:17, wat ook al in de Talmoed wordt vermeld.⁶⁷ Hierin lezen wij het Visioen van de profeet יחזקאל over de Dorre Beenderen die tot leven worden gewekt. Het verband tussen deze tekst en פסח is dat volgens een overlevering de Uiteindelijke Verlossing, als onze verlossing uit Egypte, in de maand Niesan zal zijn.⁶⁸ Op פסח van שבת חוה"מ wordt de gewone slot-ברכה van שבת van de הפטרה gezegd, zonder enige vermelding van Jomtow, noch in het midden van de ברכה (לששון ולשמחה en/of ועל יום חג המצות הזה) ברכה, noch op het eind (door bijvoeging והזמנים וישראל).

Daarna gaat de dienst verder met de 2 stukken פורקן en de יקום שברך voor de Gemeente, waarna אשרי gezegd wordt en de ספרי תורה terug worden gebracht naar de ארון הקודש. Als op elke dag מוסף חוה"מ wordt פסח gezegd, waarbij de woorden, die tussen haakjes staan voor שבת, nu natuurlijk gezegd worden. Vóór de הקרבנות פרשת פסח wordt השבת וביום gezegd en erna במלכותך ישמחו. De woorden na het וביום וביום, die in sommige מחזורים voorkomen en daar tussen haakjes staan, worden niet gezegd. Bij de herhaling van de עמידה wordt in de קדושה de Jomtow-toevoeging אדיר אדיר niet gezegd. Zoals al opgemerkt, vindt het doechnen niet plaats. Het laatste gedeelte van de dienst is zoals op elke שבת.

is als op elke שבת, waarbij יעלה ויבוא שבת, in de עמידה wordt ingevoegd, en zonder צדקתך צדק. In een gewoon jaar wordt de eerste afdeling van שמיני gelaajend en in een schrikkeljaar de eerste afdeling van אחרי מות of קדושים.

Bij uitgaande שבת, worden נועם ויהי קדוש ואתה קדוש en ויהי נועם, niet gezegd, vanwege de Jomtow van de laatste dagen פסח. Na de עמידה wordt dan meteen Kaddiesh Tiskabbal gezegd, waarna het עומר-tellen plaats vindt. Het vervolg is dan als elke שבת שיר המעלות, ויתן לך: מוצאי שבת (Ps. 128), עליו en Kaddiesh voor de rouwenden.

פסח De laatste dagen

Bij het aansteken van de kaarsen voor Jomtow en bij de קידוש wordt op de 7^e en 8^e avond פסח שהחיינו gezegd. De laatste twee dagen zijn geen op zichzelf staande Jomtow, maar een voortzetting van het Feest dat de eerste dag פסח begonnen is.

De dienst op de 7^e en 8^e avond פסח is op dezelfde manier opgebouwd als op de eerste twee dagen. Als het ook ingaande שבת is, wordt, als op iedere Jomtow in Nederland, behalve כפור יום, de gehele orde van קבלת שבת gezegd. De מעריבים, d.w.z. de bij ingevoegde פיוטים, worden in principe op dezelfde manier voorgedragen als beschreven bij de eerste avond.⁶⁹

⁶⁷ מגילה ל"א ע"א.

⁶⁸ Rashi t.p. legt een ander verband.

⁶⁹ In tegenstelling tot op de eerste twee avonden, worden op de laatste twee avonden in de Oosteuropese ritus geheel andere פיוטים (מעריבים) gezegd.

verwisseld: Op de 8^e dag worden dan de קרובות van de 7e dag gezegd en op de 7e dag die van de 8e dag. Dit gebeurt om de volgende reden: Als de 8e dag op שבת valt, worden, zoals we gezien hebben, de יוצרות van שבת חוה"מ gezegd. De auteur van deze יוצרות, is, zoals hierboven vermeld, ר' שמעון בר יצחק, Rabbi Shim-ngoun Hagodoul. Deze wordt als één van de voornaamste פייטנים beschouwd. De קרובות van de 7e dag zijn ook van zijn hand, die van de 8e dag zijn van een andere פייטן. Inhoudelijk (en qua vorm) zijn de קרובות van deze twee dagen gelijk: Beschrijving van de doortocht door de ים סוף en dank aan Hashem daarvoor en dit alles gebaseerd op citaten uit de שירת הים. Ter eerbetuiging aan Rabbi Shim-ngoun Hagodoul worden in een jaar dat de 8^e dag op שבת valt, de קרובות van de 7^e dag gezegd, die dan ook van zijn hand zijn.

De auteur van de “gewone” יוצרות van de 7^e dag is ook ר' שמעון בר יצחק, Rabbi Shim-ngoun Hagodoul.

De יוצר begint met de woorden נְיוֹשֶׁעַ שׁוֹשְׁנֵי פָּרָה מְזַרְיֵה מְאוֹרָיִם. Hij bestaat uit 23 drieregelige strofen. 21 daarvan hebben de volgende opbouw: Het begin van de eerste regel is het eerste woord (soms woorden) van de verzen van de שירת הים, van שמות 14:30 tot en met 15:19.⁷⁴ De derde en laatste regel komt uit de hoofdstukken 114 en 115 uit תהלים, die deeluitmaken van het הלל-gebed, op de volgende manier: In 16 gevallen is de derde regel de voor- of nazin van de verzen uit תהלים 114, in 3 gevallen is de derde regel één van de 3 delen van het eerste vers uit תהלים 115, in één geval is de derde regel vers 2 uit dat hoofdstuk en in één geval is het eind van de derde regel het begin van vers 3 uit dat hoofdstuk.⁷⁵ De eerste regels van deze strofen vormen, met weglating van het woord (de woorden) uit de שירת הים, een acrostichon van de naam van de auteur met een wens voor hem וַיִּצְחַק בְּרַחֵם יְיָ אֶת־בְּנֵי יִצְחָק וְיִצְחָק בְּרַחֵם יְיָ אֶת־בְּנֵי יִצְחָק (21 letters), Shim-ngoun, de zoon van Jitschok, moge hij sterk en moedig zijn, Omein. De tweede regels herhalen dit acrostichon. Na 3 strofen, die deze opbouw hebben, komt een drieregelige strofe, zonder een citaat uit de שירת הים of de הלל-hoofdstukken van תהלים, die eindigt op het woord קדוש.⁷⁶ Als afsluiting van de 21 strofen met de boven beschreven opbouw komt ook weer een dergelijke drieregelige קדוש-strofe.

De יוצר zet de יוצר in met de woorden נְיוֹשֶׁעַ שׁוֹשְׁנֵי פָּרָה מְזַרְיֵה מְאוֹרָיִם, waarna de Gemeente stil verder gaat tot en met de woorden הַיְהוּדָה לְקַדְשׁוֹ, het eind van de derde strofe. De nu volgende קדוש-strofe, die begint met de woorden שְׁמַדָּה עַל כָּל יְתַגְדֵּל, wordt in zijn geheel door de יוצר voorgedragen en vervolgens door de Gemeente herhaald.⁷⁷ Daarna gaat de Gemeente weer stil verder. De laatste strofe, die zoals we gezien hebben, ook een קדוש-strofe is en begint met de woorden כְּהַפְּלֵאתָ לְדוֹר וָדוֹר, wordt ook in zijn geheel door de יוצר herhaald.

Al naar gelang het die dag Choul dan wel שבת is, wordt vervolgens לארץ המאיר dan wel הכל יודוך gezegd.

De 7^e en 8^e dag wordt, als het niet ook שבת is, geen אופן ingevoegd.

⁷⁴ 2 begincitaten uit hfdst. 14 + 19 uit hfdst. 15=21.

⁷⁵ Hoofdstuk 114 uit תהלים, dat begint met de woorden בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, heeft 8 verzen, dus 16 “halve” verzen. En: 16 + 3 + 1 + 1 = 21.

⁷⁶ Deze קדוש-strofe bevat de naam שמעון als combinatie van letters die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven.

⁷⁷ Vgl. Raw Tal, Boek van de Minhogiem, §109.

regels ervan reciteert: **לְפָסוּם וּלְהִגֵּן הַמוֹצֵיָהּ, קְדוּשׁ הֵן תְּפוּז לְגוֹנְנֵי בְּמַגְנָהּ** en de beracha afsluit met de woorden **מִגֵּן אַבְרָהָם בְּרוּךְ אַתָּה ה' מִגֵּן אַבְרָהָם** (קְדוּשׁ הֵן תְּפוּז) "הֵן" in de betekenis van "כֵּן", wat volgens Fränkel de juiste lezing is).

De hazzan zet dan de **חֲזוֹרַת הַש"ץ** voort en nadat hij de woorden **מֵתִים לְהַחֲיוֹת מֵתִים** gereciteerd heeft, volgt de **מְחִיָּה**, de tweede פְּיוּט, die begint met de woorden **תְּרַגְלֶתָּ** **עֲמוּסִים מִמְצָרִים בְּצִאתָם**. De **מְחִיָּה** heeft dezelfde opbouw als de **מִגָּן 7** vierregelige strofen, elke regel van 4 woorden. De regels van de eerste 6 strofen vormen een acrostichon van het **ב"א** in omgekeerde volgorde, het zgn. **תִּשְׁר"ק**. In de 6^e strofe zijn 2 regels die met de letters **ב** en **א** beginnen. De 7^e en laatste strofe is in onze **מַחְזוּרִים** apart gedrukt. Hij bevat als combinatie van letters, die met een punt erboven (in de handschriften) zijn aangegeven, de naam van de auteur **שְׁמֵעוֹן**. De hazzan zet de **מְחִיָּה** in met de woorden **תְּרַגְלֶתָּ עֲמוּסִים מִמְצָרִים בְּצִאתָם**, waarna de Gemeente stil verder gaat tot het eind van dit stuk, zoals het in onze **מַחְזוּרִים** afgedrukt is, dus tot en met de woorden: **אֲשׁוּרֵינוּ אֲמַצְתָּ וְחִזַּקְתָּ כּוֹשְׁלֵי כּוֹנְנֶת בְּהִסְבַּת דְּרָךְ**. De hazzan herhaalt dan de laatste 2 regels van dit stuk: **אֲשׁוּרֵינוּ אֲמַצְתָּ וְחִזַּקְתָּ כּוֹשְׁלֵי כּוֹנְנֶת בְּהִסְבַּת דְּרָךְ**. Vervolgens zegt de Gemeente luid de eerste twee regels van de laatste strofe van deze פְּיוּט: **פִּיּוּט בְּאֶהְבֶּתָּ: פִּיּוּט בְּאֶהְבֶּתָּ**, waarna de hazzan de laatste 2 regels ervan reciteert: **תִּשְׁמְרֵנוּ וְתַחֲיֵינוּ**, **בְּעִבּוּר אוֹהֲבֵיךָ שׁוֹמְרֵי בְרִיתְךָ, תִּשְׁמְרֵנוּ וְתַחֲיֵינוּ** en de beracha afsluit met de woorden **מֵחַיֵּיהֶם הַמֵּתִים**.

Nu volgt de **מְשַׁלֵּשׁ**, de derde פְּיוּט, die begint met de woorden **יְ-הֵ הוֹצֵאתָ** **שְׁבֻטֵי יְ-הֵ הוֹצֵאתָ**. Deze bestaat uit 11 vierregelige strofen, elke regel van 4 woorden. De laatste regel van elke strofe is een citaat uit **נ"ך**. De strofen vormen een acrostichon van de naam van de auteur **יִצְחָק בֵּר יִצְחָק**. Aangezien in elke strofe de regels met dezelfde letter beginnen, krijgen we dit acrostichon vier maal. De hazzan zet de פְּיוּט in met de woorden **יְ-הֵ הוֹצֵאתָ לְפָדְיוֹם**, waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste 2 regels van de laatste strofe worden door de hazzan herhaald: **קִדְשָׁתְךָ יַעֲרִיצוּ וּבָרוּךְ יִנְשְׂאוּךָ, קַרְיַת גּוֹיִם עֲרִיצִים יִרְאוּךָ**.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden **ה' יִמְלוֹךְ** als het daarop volgende vers beginnend met **קְדוּשׁ**.^{81,82} Daarna herhaalt de hazzan deze verzen. Vervolgens reciteert de hazzan een 3-regelige strofe (de eerste regel is: **כָּעַל יְשָׁלֵם כָּעַל גְּמוּלוֹת כָּעַל יְשָׁלֵם כָּעַל**) en sluit deze af met het woord **קְדוּשׁ**, waarna de Gemeente dit herhaalt.

Deze strofe is een inleiding tot de volgende פְּיוּט, die begint met de woorden **אֲמָרוּ** **לְאַלְקִים אֲדִירִים**. Deze פְּיוּט bestaat uit 33 drieregelige strofen, elke regel van 4 woorden. Deze strofen vormen het acrostichon **בְּרוּךְ אֲבֹנוּ הַזֶּה וְאֲמַץ בְּתוֹרָה** (32 letters, de laatste strofe is "vrij"), Ik, Shim-ngoun, de zoon van Jitschok, die de zoon van Owun is, moge ik sterk en moedig in Touro studie zijn. Drie opeenvolgende strofen vormen steeds één geheel. De eerste 3 strofen, van **לְאַלְקִים אֲדִירִים** tot en met **וְאֲבִדוֹן** **שְׂאוּל וְאֲבִדוֹן**, vormen een inleiding. In de volgende 7 groepen van 3 op elkaar volgende strofen wordt gezinspeeld op heiligenschenders (zoals bijv. Enosh⁸³, een kleinzoon van Adam harieshon) of aartsvijanden van het Joodse Volk (zoals bijv. Newuchadnetsar en Haman), wie uiteindelijk hetzelfde lot als Farao en de

⁸¹ 146:10 תהלים: ימלוך ה'.

⁸² Ibid. 22:4 (zonder de woorden **א-ל נא**): ואתה קדוש.

⁸³ Vgl. שם ו:ד' רש"י ד"ה וגם אחרי כן en בראשית ד:כ"ו, רש"י ד"ה אז הוחל.

Egyptenaren te wachten stond. Vanaf de 25^e strofe, die begint met אָמְנָם כָּל אֱלוֹי, volgt de beschrijving van de wijze waarop Farao en de Egyptenaren gestraft zijn voor hun weigering het Joodse Volk vrij te laten. De חזן zet deze פיוט in met de woorden אָמְרוּ לְאֱלֹקִים אֲדִירִים, waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste strofe, die begint met מֵאֲזוּ וְהִלְאָה הַקֶּבֶע לְדוֹרוֹת, wordt in zijn geheel door de חזן voorgedragen.

Het stukje, dat begint met א-ל-נא לעולם תוערץ, wordt op de 7^e en 8^e dag פסח niet gezegd. Het wordt nl. als een lied beschouwd en vanwege het bovenvermelde מעשה ידי משה די? wordt het de laatste twee dagen van פסח niet gezegd.^{84,85} De nu volgende פיוט, die begint met de woorden וּבָכְנוּ וַיּוֹשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא, bevat 21 coupletten. Elk couplet wordt ingeleid door de eerste woorden van de verzen van de שירת הים, van 14:30 tot en met 15:18, behalve het laatste couplet dat wordt ingeleid door het eerste deel van 14:9 זכריה. Vanaf het tweede couplet is dit inleidend citaat uit de laatste regel van een drieregelige strofe, die de overgang vormt naar het volgende couplet.⁸⁶ Deze overgangsstrofe begint met het laatste woord van het voorafgaande couplet. Het laatste couplet wordt door zo een strofe afgesloten, waarbij het citaat uit 14:9 זכריה het tweede deel van 14:9 is.

De coupletten bevatten 10 of 12 regels; het laatste couplet 18. In elk couplet vormen de regels een acrostichon òf van de letters van א t/m ל (6 keer, elk couplet 12 regels) òf van de letters van מ t/m ת (5 keer, elk 10 regels) òf van de naam van de auteur יצחק בר יצחק (4 keer) òf van de letters van מ t/m ת (3 keer, 10 of 12 regels) òf van de letters van א t/m ל (3 keer, elk 12 regels) Voor verdere specificatie van deze acrostichons zie **Appendix II**.

De חזן zet deze פיוט in met de woorden וּבָכְנוּ וַיּוֹשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא, waarna de Gemeente stil het eerste couplet van deze פיוט zegt, dat begint met de woorden אֵילִי אֵילִי וְדוֹעִים וְדוֹעִים וְדוֹעִים וְדוֹעִים. Nu komt de drieregelige overgangsstrofe, die begint met het woord וַיּוֹשַׁע ה'. Deze strofe wordt, als alle andere overgangsstrofen, in zijn geheel door de חזן voorgedragen. De coupletten zelf worden steeds stil door de Gemeente gezegd. Bij de drieregelige strofe, die eindigt met תְּבַאֲמוּ וְתִטְעַמוּ בְּהַר בְּנֵהְלָהּ, begint het reciteren door de חזן al bij שְׂדֵי הוֹלִיכֶם שְׁלָמִים (in het 18^e couplet).⁸⁷ Bij de drieregelige strofe, die het laatste couplet afsluit, begint het reciteren al bij יִקְנָא יִקְנָא בְּקִנְיָתוֹ.

Daarna zegt de חזן luid וּבָכְנוּ וַיּוֹשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא וְדוֹעִים וְדוֹעִים וְדוֹעִים וְדוֹעִים en volgt de סילוק, die begint met de woorden ה' אֲנִיכִי תְהִלּוֹת ה'. De strofen en de regels van de סילוק zijn van variërende lengte en er is ook geen vast rijmschema of acrostichon. De חזן zet de סילוק in met de woorden ה' אֲנִיכִי תְהִלּוֹת ה', waarna de Gemeente verder gaat. In sommige plaatsen begint de חזן hardop bij אֲדוֹנָנוּ ה' אֲדוֹנָנוּ, zoals aangegeven in de Westeuropese מחזורים. In andere plaatsen laat de חזן de סילוק niet uit,

⁸⁴ Vgl. p. 18.

⁸⁵ Vgl. שולחן ערוך או"ח סי' ת"צ לבוש סע' ו'.

⁸⁶ Met "couplet" geven we de eigenlijke, langere strofen van de פיוט aan, i.t.t. de korte drieregelige overgangsstrofen. Vgl. de corresponderende פיוטים in Shawu'ot, p. 7, noot 25 en p. 16, noot 61.

⁸⁷ Het reciteren begint in Nederland niet eerder in 2 andere coupletten, zoals bij Heidenheim aangegeven.

Als de 8^e dag niet op שבת valt, worden in de herhaling van de עמידה van שחרית de “gewone” קרובות gezegd. De auteur van de קרובות van de 8^e dag is רבי משה בן רבי קלונימוס.⁹¹

Nadat de הזן het מָגן in met de woorden מסוד חכמים ונבונים וגו' heeft geciteerd, volgt de מָגן, de eerste פיוט, die begint met de woorden אַימת נוראותיה בשדה צען כהשלקת. Deze פיוט bestaat dit keer uit 6 vierregelige strofen, elke regel van 5 woorden. De 6^e en laatste strofe is in onze מהזורים apart gedrukt.⁹² De regels van deze פיוט bevatten een acrostichon van het א"ב. De ש en ת verschijnen dit keer in de apart gedrukte 6^e strofe, en zelfs 2 keer: de ש als eerste letter van het tweede woord in de eerste regel (שָׁלַח) en aan het begin van de tweede regel; de ת aan het begin van de derde en vierde regel.

De הזן zet de מָגן in met de woorden: אַימת נוראותיה בשדה צען כהשלקת, waarna de Gemeente stil verder gaat tot het eind van dit stuk, zoals het in onze מהזורים afgedrukt is, dus tot en met de woorden: רחקם מדרך אותם צר בשלח. De הזן reciteert de laatste 2 regels van dit stuk: קלגסים מראות עצמות זכד ושוטלח, רחקם מדרך אותם צר בשלח. Daarna komt de laatste strofe van deze פיוט, die apart gedrukt is. De Gemeente zegt de eerste 2 regels ervan reciteert de laatste 2 regels ervan, שודדיהם שת בם מכות אסון, עבדו שלח להוציא עמו בששון, שודדיהם שת בם מכות אסון, waarna de הזן luid de laatste 2 regels ervan reciteert de laatste 2 regels ervan, תולדותיו להגן נחלת אב לחסון, תמים זכר מגסה ונמצא חסון, תולדותיו להגן נחלת אב לחסון, waarna de ברכה afsluit met de woorden ברוך אתה ה' מגן אברהם.

De הזן zet dan de ש"ץ voort en nadat hij de woorden אתה להחיות מתים heeft geciteerd, volgt de מְחִיָּה, de tweede פיוט, die begint met de woorden תחבולות עש רב עצה וגבורה. De מְחִיָּה heeft dezelfde opbouw als de מָגן: 6 vierregelige strofen, elke regel van 5 woorden. De 6^e en laatste strofe is in onze מהזורים weer apart gedrukt. De regels van deze פיוט bevatten een acrostichon van het א"ב in omgekeerde volgorde, het zgn. תשר"ק. De ב en א verschijnen dit keer in de apart gedrukte 6^e strofe, en zelfs 2 keer: de ב als eerste letter van het tweede woord in de eerste regel (בקהל) en aan het begin van de tweede regel; de א aan het begin van de derde en vierde regel. De הזן zet de מְחִיָּה in met de woorden תחבולות עש רב עצה וגבורה, waarna de Gemeente stil verder gaat tot het eind van dit stuk, zoals het in onze מהזורים afgedrukt is, dus tot en met de woorden: גלגלם המדברה דרה ים סוף. De הזן herhaalt dan de laatste 2 regels van dit stuk: דרה הסב לגאולי ברוע חשוף, גלגלם המדברה דרה ים סוף. Vervolgens zegt de Gemeente luid de eerste twee regels van de laatste strofe van deze פיוט: מעלליו בקהל עם תמיד ארנן, בבקר להגיד חסדו וצמונתו בהתלונן אורות, טללי תחי מנו אנתחונן, אטומים להחיות עם בצלו מתלונן ברוך אתה ה' מחיה המתים.

Nu volgt de מְשַׁלֵּשׁ, de derde פיוט, die begint met de woorden אַיִם ונורא מי לא יראך. Deze פיוט bestaat uit 8 vierregelige strofen, elke regel van 5 woorden. De eerste 5 strofen zijn in onze מהזורים samen afgedrukt, de 6^e, 7^e en 8^e strofe elk apart.⁹³

De eerste letters van de 4 regels van de eerste strofe zijn:

⁹¹ Rabbi Moushe, de zoon van Rabbi Klounimos, is een paytan (dichter) uit de 10^e eeuw. Behoort tot dezelfde familie als Rabbi Meshulom uit noot 38. Hij is in Noord-Italië geboren en heeft zich daarna met de familie in Mainz gevestigd.

⁹² Vgl. noot 45. De apart gedrukte strofen van de מָגן en de מחיה maken dit keer wel deel uit van het acrostichon dat begonnen is met het eerste gedeelte.

⁹³ Tussen deze strofen en na de laatste strofe werden vroeger פסוקים uit תנ"ך uitgesproken, wat al tegen het eind van de Middeleeuwen in onbruik geraakt is. Vgl. noot 45.

א...ת...

ג...ר...ד...ק...ש...ב...ש... en zo gaat dit verder in de volgende strofe: ...ק...ד...ר...ג. Dit schema wordt aangegeven met ב"ש, א"ת, ב"ש en we zeggen dat de regels van de eerste 5 strofen een acrostichon van ב"ש, א"ת, ב"ש vormen (de laatste 2 regels van dit gedeelte zijn: *יִשַׁע מִצִּיּוֹן יִשַׁע מִצִּיּוֹן*). De vetgedrukte letters geven י"מ en כ"ל. De regels van de laatste 3 strofen bevatten een acrostichon van de naam van de zoon van de auteur, waarschijnlijk de zoon van de auteur. Naar wordt aangenomen is de auteur רבי משה בן רבי קלונימוס en wilde deze zijn zoon met dit acrostichon eer bewijzen.

De Hazzan zet deze Pios in met de woorden *אָיוֹם וְנוֹרָא מִי לֹא יִרְאָה*, waarna de Gemeente stil verder gaat tot het eind van dit stuk, zoals het in onze מחזורים afgedrukt is, dus tot en met de woorden: *כָּתַר לָהּ לְתַן כְּאֵז יִשִּׁיר*. De laatste 2 regels van dit stuk worden door de Hazzan herhaald: *יִשַׁע מִצִּיּוֹן יִשַׁע מִצִּיּוֹן*. Van de volgende 3 strofen van deze Pios, die apart gedrukt zijn, zegt de Gemeente telkens de eerste 2 regels en de Hazzan de laatste 2 regels. De eerste regels van deze strofen zijn resp. *חֲרָשׁוּ יוֹשְׁבֵי חֲרָשֶׁת לְאַבְד*. *מְכַלְל יוֹפִי עַל מִשְׁפָּטוֹ יִחַדְּשׁ* en *קָם עַל רַבּוֹ קָמְיוֹ לְלִזּוֹת, נִפְה וּבְרָה*. De Hazzan beëindigt deze Pios met het reciteren van *שִׂיאֵי לְמַעְלָה לְמַעְלָה יְרוּם וְיִגְדֵּשׁ, סֵלָה בְּתוֹכֵי נְשִׁיר שִׁיר חֲדָשׁ*.

De Gemeente staat dan op en zegt luid zowel het vers beginnend met de woorden *ימלוך* als het daarop volgende vers beginnend met *ואתה קדוש*.^{94,95} Daarna herhaalt de Hazzan deze verzen. Nu volgt de Pios die begint met *אֲדַנִּי חֲלָד עַד לֹא טְבוּעִים*. Deze Pios bestaat uit regels van 5 woorden, die alle op dezelfde lettergreep -ים- eindigen. De Hazzan zet deze Pios in met de woorden *אֲדַנִּי חֲלָד עַד לֹא טְבוּעִים*, waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste 2 regels worden door de Hazzan herhaald: *וְאֵז עֲלֵתָה חֲמָתוֹ וַיִּשָּׁב עֲלֵיהֶם אֹנֶם וְשָׁקַעַם*.⁹⁶ De Gemeente zegt erna luid het vers: *בְּגִזְרַת חַי: בְּטְבוּעִים, וְנִפְלוּ וְנִשְׁבְּרוּ כְּשֶׁבַר נֶבֶל לְמַבּוּעִים*, dat daarna door de Hazzan herhaald wordt.

Vervolgens zegt de Hazzan luid een drieregelige strofe (de eerste regel is: *חֲכָם לְכָב*), die hij afsluit met het woord *קדוש*. Deze wordt daarna door de Gemeente herhaald. Dit is een inleiding tot de volgende Pios, die begint met *מִה מוֹעִיל רְשַׁע בְּעֲלִיו*. Deze Pios bestaat uit 30 drieregelige strofen, waarbij elke regel van 4 woorden is. De strofen vormen een dubbel acrostichon van de naam van de auteur *מִשֵּׁה בְּרַבִּי קְלוֹנִימוֹשׁ* (elke letter 2 keer aan het begin van een strofe). Drie opeenvolgende strofen vormen steeds één geheel. Deze Pios correspondeert met de Pios die begint met de woorden *אֲדַנִּי חֲלָד עַד לֹא טְבוּעִים* van de 7e dag (vgl. p. 28). De eerste 3 strofen, van *מִה מוֹעִיל* tot en met *וְשָׁקַעַם*, vormen een inleiding. In de volgende 4 groepen van 3 op elkaar volgende strofen wordt gezinspeeld op heiligenschenders of zondaars, ditmaal uitsluitend van vóór de Uittocht uit Egypte, nl. Enosh, het geslacht van de Zondvloed, de mensen die de Toren van Babel gebouwd hebben en de inwoners van Sodom en 'Amorrhah. De rest van de Pios beschrijft hoe de Egyptenaren gestraft zijn voor hun onderdrukking van de Joden. De Hazzan zet deze Pios in met de woorden *מִה מוֹעִיל רְשַׁע בְּעֲלִיו*, waarna de Gemeente stil verder gaat. De laatste strofe, die

⁹⁴ 146:10 תהלים: ימלוך ה'.

⁹⁵ (א-ל נא Ibid. 22:4 (zonder de woorden ואתה קדוש).

⁹⁶ In de voorlaatste regel zijn in de "gewone" מחזורים 8 woorden; vgl. in dezen het *בני מנהגי בני* מחזור פסח לפי מנהגי בני מנהגי בני, die maar in 1 manuscript voorkomen, niet gelezen worden. p. 521, waar de woorden *וַיִּשָּׁב עֲלֵיהֶם אֹנֶם*, die maar in 1 manuscript voorkomen, niet gelezen worden.

begint met **לְהַרְבֵּה אֲשֶׁר וַטְפוּלוּיֹו שְׁעִיר**, wordt in zijn geheel door de **חֲזוֹן** herhaald. De **חֲזוֹן** sluit deze **פְּיוּט** dan af met een andere drieregelige strofe (de eerste regel is: **בְּעֻטּוֹתוֹ קִנְיָהּ** (בְּלִבְשׁוֹ נָקָם), die wederom met het woord **קְדוּשׁ** beëindigd wordt. Deze wordt dan door de Gemeente herhaald.

Het stukje **תּוֹעֲרֵץ לֵאמֹר**, dat nu in de **מַחְזוֹרִים** volgt, wordt in Nederland en vele andere **קְהִילוֹת** niet gezegd, zoals hierboven op p. 28 opgemerkt.

Nu volgt de **פְּיוּט**, die begint met **וּבְכֵן וַיִּשְׁעֵהוּ בַיּוֹם הַהוּא**. Deze **פְּיוּט** is op dezelfde manier opgebouwd als de overeenkomstige **פְּיוּט** van de 7^e dag, zoals besproken op p. 28-29. Dit keer bevat deze **פְּיוּט** 20 coupletten. Elk couplet wordt weer ingeleid door de eerste woorden van de verzen van de **שִׁירַת הַיָּם**, van **שְׁמוֹת 14:30** tot en met **15:18**. Vanaf het tweede couplet is dit inleidend citaat uit de **שִׁירַת הַיָּם** de laatste regel van een drieregelige strofe, die de overgang vormt naar het volgende couplet.⁹⁷ Deze overgangstrofe begint met het laatste woord van het voorafgaande couplet. Het laatste couplet wordt door zo een strofe afgesloten, waarbij de derde regel het tweede deel van **זְכַרְיָה 14:9** is. De “ondertekening” door de auteur **קְלוּנִימוּס הַקָּטָן** krijgt men als opeenvolging van de eerste letter van de tweede regel van de eerste overgangstrofe en vervolgens van de eerste letter van het tweede woord in de eerste regel van de andere overgangstrofen. De coupletten bevatten 10 of 12 regels; het laatste couplet 16. Een oneven en een opvolgend even couplet vormen samen een acrostichon van het **א"ב**, verdeeld van **א t/m ל** en van **מ t/m ת**, of een acrostichon van het **א"ב** in omgekeerde volgorde, het zgn. **תִּשְׁרָק**, verdeeld van **ת t/m מ** en van **ל t/m א**. Een couplet dat een acrostichon van de letters van **א t/m ל**, in welke volgorde dan ook, bevat, is van 12 regels. Een couplet dat een acrostichon van de letters van **מ t/m ת**, in welke volgorde dan ook, bevat, is van 10 regels, één keer van 12 (couplet 14). Eén keer komt na het acrostichon van het **א"ב**, in de 13e en 14e strofe, nog een keer het acrostichon van het **א"ב**, in de 15e en 16e strofe. De laatste strofe bevat een acrostichon van de letters van **מ t/m ת**, 10 regels, en daarna nog 6 regels zonder acrostichon, in totaal dus 16 regels. Voor verdere specificatie van deze acrostichons zie **Appendix III**.

De **חֲזוֹן** zet deze **פְּיוּט** in met de woorden **וּבְכֵן וַיִּשְׁעֵהוּ בַיּוֹם הַהוּא**, waarna de Gemeente stil het eerste couplet van deze **פְּיוּט** zegt, dat begint met de woorden **אֲצוּלִים אֲצוּלִים** en eindigt met de woorden **לֹו דְבָקִים וּבְצִלוֹ לְגַיִם**. Nu komt de drieregelige overgangstrofe, die begint met het woord **לְגַיִם**. Deze strofe wordt, als alle andere overgangstrofen, in zijn geheel door de **חֲזוֹן** voorgedragen. De coupletten zelf worden steeds stil door de Gemeente gezegd. Bij de drieregelige strofe, die eindigt met **נְהִיָּה בְחִסְדְּךָ**, begint het reciteren door de **חֲזוֹן** al bij **לְהַאֲבִידֵם** (in het 14^e couplet). Bij de drieregelige strofe, die het laatste couplet afsluit, begint het reciteren al bij **יְהוָה אֵל עֲמִים שְׁפָה בְרוּרָה יַחַדְנָךְ**.

Daarna zegt de **חֲזוֹן** luid **וּבְכֵן וַיִּשְׁעֵהוּ בַיּוֹם הַהוּא** en volgt de **פְּיוּט**, die begint met de woorden **אֲמֵן גְּבוּרֹתֶיךָ מִי מְלֵל**. De strofen en de regels van de **פְּיוּט** zijn van variërende lengte en er is ook geen vast rijmschema of acrostichon.

⁹⁷ Met “couplet” geven we de eigenlijke, langere strofen van de **פְּיוּט** aan, i.t.t. de korte drieregelige overgangstrofen, vgl. noot 86.

De Hון zet de סילוק in met de woorden אַמָּץ גְבוּרוּתִיךָ מִי יִמְלֵל, waarna de Gemeente stil verder gaat. In sommige plaatsen begint de Hון hardop bij יְחַד נְדוּנִים, In andere plaatsen laat de Hון de סילוק niet uit, maar gaat hij pas hardop bij יָד פְּתוּב עַל יָד פְּתוּב, waarna de קדושה van שחרית wordt uitgesproken. Het vervolg van de dienst is als op de 7^e dag en de eerste dagen. In de plaatsen waar het gebruikelijk is om na de שיר של יום een speciale מזמור voor Jomtow te zeggen, wordt op de achtste dag Psalm 66, למנצח שיר מזמור, הריעו לאלוקים כל הארץ, toegevoegd. Als de 8^e dag op שבת valt, wordt na de Kaddiesh voor de rouwenden, n de שיר של יום, het שיר השירים gelezen.

פסח laajenen op de laatste dag

Als de Hון en zijn gevolg, na de הוצאה, op het Almemmor, zijn gekomen, worden de 2 ספרי תורה, met hun sieraden er nog op, op de שולחן gelegd. De Hון draagt dan luid על הכל, zin om zin, in beurtzang met de Gemeente voor.

Op de 8^e dag פסח wordt, zoals op de tweede dag שבועות en op שמיני עצרת, uit het eerste ספר דברים uit ספר 15:19 tot en met 16:17. In deze afdeling uit פ' ראה, die begint met de woorden כל הבכור, worden verschillende מצוות, die verband houden met de שלוש רגלים, beschreven. Op het eind ervan wordt de מצוה van רִאיוֹן, het verschijnen op elk van deze שלוש רגלים in het המקדש, vermeld met de volgende woorden: שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יֵרָאֶה כָּל-זְכוּרָה אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ, בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר—בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג אִישׁ, כַּמִּתְנַת יָדוֹ, כְּבָרְכַת. Daarna volgt het vers: מִתְנַת יָד, waaraan de laatste dag Jomtow zijn naam ontleent: אֲשֶׁר נָתַן-לָךְ. Als de 8^e dag op שבת valt en er tenminste 7 personen moeten worden opgeroepen, begint het laajenen al bij 14:22, עֲשֵׂר תִּעֲשֶׂר. De indeling van de פרשה in עליות is, zoals aangegeven in de מהזורים. Indien er op שבת ook een אחרון wordt opgeroepen, dan is er een extra “stop” in de afdeling van de לוי na vers 15:15.⁹⁸ Bij vers 16 wordt dan שלישי opgeroepen, bij שלישי uit de מהזורים wordt שביעי opgeroepen, etc. Alle עליות schuiven en op, zodat bij wat in de מהזורים wordt aangegeven als שביעי de אחרון wordt opgeroepen. Uit het tweede ספר wordt hetzelfde stukje uit פינחס als op de 7^e dag en op מ"מ gelaajend: 28:19-25 במדבר.

Als de הפטרה wordt op de 8^e dag de profetie van de profeet Jeshaja, die begint met de woorden עוד היום בנב לעמוד, gelezen: 10:32-12:6 ישעיה. Ter afsluiting van het Feest, dat wij vieren ter herdenking aan onze eerste verlossing, lezen wij een הפטרה, waarin onze uiteindelijke Verlossing beschreven wordt. In het eerste vers van de הפטרה zinspeelt de profeet Jeshaja op de wonderbaarlijke redding van Jerushalajiem uit de handen van Sancheiriew en diens troepen, die volgens de overlevering ook op פסח plaatsgevonden heeft.⁹⁹

Als het ook שבת is worden nu de 2 stukken פורקן en de שברך מי שברך voor de Gemeente gezegd. Daarna volgt de ceremonie van מתנת יד. Deze begint met het הזכרת, waarbij iedereen voor zichzelf het יזכור-gebed uitspreekt voor overleden of omgekomen familieleden. Vervolgens zegt de Hון een יזכור voor de slachtoffers van de

⁹⁸ Aldus in Amsterdam en bij Raw Tal, vgl. Boek van de Minhogiem, §366. Volgens Raw Maarssen de הי"ד is de extra “stop” een vers eerder, dus bij vers 14 in datzelfde hoofdstuk.

⁹⁹ Vgl. 19:35 מלכים ב'.

Shoa en één voor allen die in Israël op het slagveld gesneuveld of bij terroristische aanslagen omgekomen zijn. De ספר תורה neemt dan het tweede in zijn arm en spreekt een שבירך מי uit voor de bestuurders der Gemeente. Deze שבירך מי luidt aldus:

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את פרנסי קהלתנו ואת מנהיגיה, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, שיתנו מתנת ידם לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל. בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרם ויצילם מכל צרה ומחלה, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויברכם ויזכם לעלות לרגל עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

Daarna neemt de in de sjoel fungerende of aanwezige Rabbijn dit ספר over van de שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את כל הקהל הקדוש

הזה עם כל קהלות הקדוש ועם כל אלופי לומדי התורה, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, בעבור שיתנו מתנת ידם לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרם ויצילם מכל צרה ומחלה, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויברכם ויזכם לעלות לרגל עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

De Rabbijn vervolgt nu de dienst met het reciteren van het eerste vers van אשרי, waarna hij het ספר תורה aan de חזן teruggeeft, die dan verder gaat met de dienst.

Het vervolg van de dienst is als de 7^e dag פסח, met de eventuele toevoegingen in מוסף als het tevens שבת is.

De מנחה-dienst op de laatste dag is zoals beschreven bij de eerste dag פסח.

In de מעריב-dienst van de uitgaande achtste dag פסח, wordt in de שמונה עשרה het ingevoegd, maar יבוא יעלה natuurlijk niet meer gezegd. Als de 8^e dag op een weekdag valt, dan volgen na de שמונה עשרה: Kaddish Tiskabbal, het עומר-tellen, de beddela met alleen een beker wijn, en Kaddish voor de rouwenden. Als het de 8^e dag ook שבת was, worden alle stukken van מוצאי שבת gezegd: Na de שמונה עשרה volgen dan נועם ויהי קדוש ואתה קדוש, waarna Kaddish Tiskabbal.¹⁰⁰ Dan komt het עומר-tellen, waarna שיר המעלות, ויתן לך (Ps. 128), en Kaddish voor de rouwenden.

Appendix I

Behalve de formulieren van de שבירך מי voor מתנת יד, die hierboven in de tekst voorkomen en afkomstig zijn uit het handschrift van Raw Tal, heb ik nog de volgende formulieren gevonden:

Heidenheim:

1. מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את (פלוגי בן פלוגי) בעבור שיתנו מתנת ידו לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרם ויצילם מכל צרה ומחלה, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיהם ויברכהו ויזכמהו לעלות לרגל עם כל ישראל אמן.

2. מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה עם כל קהלות הקדוש וישויבים וסביבות של כל עיר ועיר, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם וכל אשר להם, וכל מי שיתנו מנדבת לבו, הן איש והן אשה, ללומדי תורה ולעניי ירושלים עיר הקודש,

¹⁰⁰ Het kan nu niet ingaande שבת zijn, want de achtste dag פסח kan niet op vrijdag vallen.

בשכר זה הקדוש ברוך הוא יזכהו לראות בבנינה ולשמום בתקונה, וישמרהו ויצילהו מפל צרה וצוקה ומכל נגע ומחלה, ויזכהו לראות ביאת משיחנו ולהביא נדבתו לבניו בית המקדש בעגלא ובזמן קריב, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו עם כל ישראל אחיו ונאמר אמן.

Proops, Polak & Van Ameringen (vrijwel zoals 1 bij Heidenheim):

מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, הוא יברך את (פלוני בן פלוני) בעבור שיתן מתנת ידו לכבוד המקום ולכבוד התורה ולכבוד הרגל, בשכר זה הקדוש ברוך הוא ישמרהו ויצילהו מפל צרה וצוקה וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ויברכהו ויזכהו לעלות לרגל עם כל ישראל אחיו ונאמר אמן.

Firenze:

Ofschoon in Firenze volgens de Sefardische (min of meer Portugese) ritus wordt gedawwend, is het begrip יד מתנת יד daar bekend en wordt aldaar op de laatste dag van de de volgende uitgesproken:¹⁰¹

שלוש פעמים בשנה יראה כל-זכורף את-פני ה' אלקיך, במקום אשר יבחר - בחג המצות ובחג השבועות, ובחג הסוכות; ולא יראה את-פני ה' ריקם. איש, כמתנת ידו, כברכת ה' אלקיך, אשר נתן-לך. מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן דוד ושלמה, וכל הקהלות הקדושות והטהורות, הוא יברך את כל הקהל הקדוש הזה, גדולים וקטנים, הם ונשיהם ובניהם ומלמדיהם וכל אשר להם, שיתנו מה שמתנדב להם לירושלים ובשכר זה הקדוש ברוך הוא יצילם מפל צרותם ויפדם ויגאלם, וישלח ברכה רוחה והצלחה בכל מעשי ידיהם ויזכרם לעלות לרגל עם כל ישראל אחיהם ונאמר אמן.

Appendix II

In de tekst heb ik de acrostichons in de 21 coupletten van de 7^e קרובה van de 7^e dag, die begint met ביום ההוא (p. 28-29), in algemene lijnen geschetst. Hier komt de specificatie per couplet.

De regels van

couplet 1, dat volgt op ביום ההוא, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels).

couplet 2, dat volgt op וירא ישראל את ה', vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels). Samen met het vorige couplet krijgen we zo een acrostichon van het א"ב.

couplet 3, dat volgt op אז ישיר משה ובני ישראל, vormen een acrostichon van de letters van de naam van de auteur בר יצחק (12 regels, 1 "vrije" regel).

couplet 4, dat volgt op עזי וזמרת יה, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (10 regels).

couplet 5, dat volgt op ה' איש מלקמה, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels). Samen met het vorige couplet krijgen we zo een acrostichon van het א"ב in omgekeerde volgorde, het zgn. תשר"ק.

couplet 6, dat volgt op מרפכת פרעה וחילו, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

¹⁰¹ Vgl. (2006) שלוש רגלים, פירנצה, סידור כמנהג ק"ק פירנצה, p. 111.

couplet 7, dat volgt op תהמת יכסימו, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

couplet 8, dat volgt op ה' נאדררי ימינה, vormen een acrostichon van de letters van de naam van de auteur שמעון בר יצחק (12 regels, 1 “vrije” regel).

couplet 9, dat volgt op וברב גאונה תהרס, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (12 regels, 2 “vrije” regels).

couplet 10, dat volgt op וברוח אפיה נערמו מים, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels).

couplet 11, dat volgt op אמר אויב ארדף, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 12, dat volgt op נשפת ברוחה כסמו, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

couplet 13, dat volgt op מי כמכה באלם, vormen een acrostichon van de letters van de naam van de auteur שמעון בר יצחק (12 regels, 1 “vrije” regel).

couplet 14, dat volgt op נטית מינה תבלעמו, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (12 regels, 2 “vrije” regels).

couplet 15, dat volgt op נחית בחסדה עם זו, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels).

couplet 16, dat volgt op לשמעו עמים ירגזון, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels). Dit acrostichon staat op zichzelf en wordt niet aangevuld tot een acrostichon van het gehele א"ב.

couplet 17, dat volgt op אז נבהלו אלופי אדום, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 18, dat volgt op תפל עליהם אימתה, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

couplet 19, dat volgt op תבאמו ותטעמו בהר נחלתה, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 20, dat volgt op ה' ימלה לעלם ועד, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

couplet 21, dat volgt op והיה ה' למלה על כל הארץ, vormen een acrostichon van de letters van de naam van de auteur met een wens voor hem (לעד) שמעון בר יצחק חזק ואמץ (לעד), Shim-ngoun, de zoon van Jitschok, moge hij sterk en moedig zijn (voor altijd) (18 regels, 1 “vrije” regel).

Appendix III

In de tekst heb ik de acrostichons in de 20 coupletten van de קרובה van de 8^e dag, die begint met ביום ההוא ה' ובכו וישע ה' ביום ההוא (p. 33-34), in algemene lijnen geschetst. Hier komt de specificatie per couplet.

De regels van

couplet 1, dat volgt op ביום ההוא ה' וישע ה', vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 2, dat volgt op וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels). Samen met het vorige couplet krijgen we zo een acrostichon van het א"ב.

couplet 3, dat volgt op אֵז יִשִּׁיר-מִשָּׁה, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (10 regels).

couplet 4, dat volgt op עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels). Samen met het vorige couplet krijgen we zo een acrostichon van het א"ב in omgekeerde volgorde, het zgn. תשר"ק.

couplet 5, dat volgt op ה' אֵישׁ מִלְחָמָה, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 6, dat volgt op מְרַכֵּבֵת פָּרְעֹה וְחִילוֹ, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

couplet 7, dat volgt op תְּהִמַּת יְכַסְּיָמוּ, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (10 regels).

couplet 8, dat volgt op ה' יְמִינָהּ, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels).

couplet 9, dat volgt op וַיִּכְרַב גְּאוּנָהּ, vormen een acrostichon van de letters א tot en met ל (12 regels).

couplet 10, dat volgt op וַיִּבְרוּחַ אֶפְיָהּ, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

couplet 11, dat volgt op אָמַר אֹיִב אֶרְדֶּף, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (10 regels).

couplet 12, dat volgt op נִשְׁפָּת בְּרוּחָהּ, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels).

couplet 13, dat volgt op מִי כְמֹכָה בְּאֵלִים, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 14, dat volgt op נִטְיַת יְמִינָהּ, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (12 regels); de letters ש en ת komen 2 keer voor.

couplet 15, dat volgt op נִחִיתָ בְּחֶסְדְּךָ, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

couplet 16, dat volgt op שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגְּזוּן, vormen een acrostichon van de letters van מ tot en met ת (10 regels).

Dit is de enige plaats waar op 2 coupletten (13 en 14), die een acrostichon van het א"ב vormen, weer 2 coupletten volgen (15 en 16), die ook een acrostichon van het א"ב vormen.

couplet 17, dat volgt op אֵז נִבְהָלוּ, vormen een acrostichon van de letters van ת tot en met מ (10 regels).

couplet 18, dat volgt op תִּפְלַעְלִיָּהֶם אֵימָתָה וַפְחַד, vormen een acrostichon van de letters van ל tot en met א (12 regels).

couplet 19, dat volgt op תִּבְאָמוּ וְתִטְעֲמוּ, vormen een acrostichon van de letters van א tot en met ל (12 regels).

In couplet 20, dat volgt op ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד, vormen de eerste 10 regels een acrostichon van de letters van מ tot en met ת. Daarna volgen nog 6 regels zonder acrostichon. In totaal 16 regels.